

บทที่ 6

รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตย ของเยาวชน

รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของ
เยาวชน ประกอบด้วย 2 ตอน คือ

1. กระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน

2. รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของ
เยาวชน

ตอนที่ 1 กระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน

จากการเก็บรวบรวมข้อมูล 3 กลุ่มเป้าหมายที่มีรูปแบบการใช้อำนาจในการบริหารจัดการ
สร้างสรรค์ละคร ประกอบด้วย 1) การใช้อำนาจในแนวคิดในการบริหารจัดการสร้างสรรค์ละคร
กลุ่มเป้าหมายคือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนเอกชนแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร 2) การ
ใช้อำนาจในแนวราบในการบริหารจัดการสร้างสรรค์ละคร กลุ่มเป้าหมายคือ ชมรมศิลปะการแสดง
มหาวิทยาลัยทางภาคเหนือ และ 3) การใช้อำนาจแนวผสมผสาน ในการบริหารจัดการสร้างสรรค์
ละคร กลุ่มเป้าหมายคือกลุ่มละครอิสระ จากนั้นนำไปจัดสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) ผ่านการ
ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ และการสัมมนาขึ้นชั้นข้อค้นพบ (Seminar) พบนิยามของประชาธิปไตย
ว่า ประชาธิปไตย หมายถึง การยอมรับมติของเสียงส่วนใหญ่ ขณะเดียวกันต้องไม่ปฏิเสธเสียงของ
คนส่วนน้อยด้วย ทุกคนมีสิทธิ เสรีภาพ ภายใต้อกฏ กติกา กฎหมาย ในการแสดงความคิดเห็นบน
หลักของเหตุผล มีเสรีภาพในการแสดงออก ทุกคนมีอำนาจในการตัดสินใจอย่างเท่าเทียมกัน และ
อยู่ร่วมกันได้บนความแตกต่างหลากหลายภายใต้การบริหารอำนาจอย่างมีคุณภาพ สามัคคีกัน
บนฐานของคุณธรรมที่เน้นเรื่องผลประโยชน์ของส่วนรวมเหนือส่วนตัว มีส่วนร่วมภายใต้บทบาท
หน้าที่ที่แตกต่างกันแต่มีส่วนร่วมในกิจการต่างๆของกลุ่มและสังคมบนฐานของประโยชน์ของ
ส่วนรวมและประเทศชาติเป็นหลัก

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลพบว่ากระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. กระบวนการเรียนรู้

พบกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน 2 แบบ คือ แบบทางการ และแบบกึ่งทางการ ทั้งนี้ผู้เข้าสัมมนาได้ให้ความเห็นว่า “ใช้กระบวนการเรียนรู้แบบไหนไม่สำคัญ สำคัญที่คนในกระบวนการมากกว่า” นอกจากนี้ จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจะพบว่า ไม่มีกลุ่มเป้าหมายใดเป็นในแบบลักษณะใดลักษณะหนึ่งอย่างเห็นได้ชัด ส่วนใหญ่เป็นแบบผสมผสานกัน คือ ในกระบวนการเรียนรู้มีทั้งแบบทางการและกึ่งทางการ ขึ้นอยู่กับว่าเป็นลักษณะใดมากกว่าเท่านั้น โดยมีลักษณะการเรียนรู้ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 13 ลักษณะการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตย

ลักษณะการเรียนรู้	แบบเป็นทางการ	แบบกึ่งทางการ
1. การกำหนดเป้าหมายการเรียนรู้	มีการกำหนดเป้าหมายการทำงานที่เด่นชัด กำหนดผลที่ควรได้รับ และได้รับการดูแลจากผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ในทุกขั้นตอนการทำงาน โดยเน้นที่การกำหนดการเรียนรู้ในทุกขั้นตอน	มีการกำหนดเป้าหมายการทำงานที่เด่นชัด กำหนดผลที่ควรได้รับ และได้รับการดูแลจากผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ในทุกขั้นตอนการทำงาน แต่เน้นที่จะกำหนดการเรียนรู้ในบางขั้นตอนการทำงาน และดำเนินการ ตัดสินใจ ด้วยกลุ่มเยาวชนเองในบางขั้นตอน อาทิ การสร้างบท การคัดเลือกนักแสดงและทีมงาน เป็นต้น
2. การกำหนดเป้าหมายของการสร้างสรรค์ละคร	ให้ความสำคัญหรือเน้นผลสัมฤทธิ์ของงาน (Product) มากกว่ากระบวนการทำงาน	ให้ความสำคัญหรือเน้นกระบวนการการทำงาน (Process) มากกว่าผลสัมฤทธิ์ของงาน

ลักษณะการเรียนรู้	แบบเป็นทางการ	แบบกึ่งทางการ
3.จำนวนผู้เรียนรู้	จำนวนมากกว่า 10 คน	จำนวนน้อยกว่า 10 คน
4.รูปแบบของละคร	ละครเวที	หลากหลายรูปแบบ อาทิ ละครเวที ละครเร่ ละครชุมชน
5.การสร้างสรรคละคร	แบบเต็มรูปแบบ	แบบไม่เต็มรูปแบบ
6.ขั้นตอนการสร้างสรรคละคร	<p>ขั้นเตรียมงาน</p> <p>มีแบบแผนตามหลักทฤษฎีการสร้างสรรคละคร</p>	<p>ขั้นเตรียมงาน</p> <p>ปรับปรุงแบบแผนการทำงานที่เน้นการแก้ไขปัญหาและนำไปใช้เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จ แม้ว่าจะต้องตัดกระบวนการบางอย่างออกก็ตาม</p>
	<p>ขั้นการแสดง</p> <p>เน้นการสื่อสารกับผู้ชมโดยจัดที่นั่งให้ผู้ชมแยกส่วนกับนักแสดงอย่างชัดเจน</p> <p>ประเภทของผู้ชม</p> <p>เป็นนักเรียน นักศึกษา และคนทั่วไป</p>	<p>ขั้นการแสดง</p> <p>เน้นการสื่อสารกับผู้ชมโดยจัดที่นั่งให้ผู้ชมแยกส่วนกับนักแสดงอย่างไม่ชัดเจน และในบางช่วงของการแสดงผู้ชมมีส่วนร่วมในการดำเนินเรื่องด้วย เช่นปรบมือ เป็นต้น</p> <p>ประเภทของผู้ชม</p> <p>เป็นนักเรียน นักศึกษา คนทั่วไป และชาวบ้านในชุมชน</p>

ลักษณะการเรียนรู้	แบบเป็นทางการ	แบบกึ่งทางการ
6. ขั้นตอนการสร้างสรรค์ละคร	การตอบสนองของผู้ชม -แบบทันทีทันใด	การตอบสนองของผู้ชม -แบบทันทีทันใด
	<p>ขั้นประเมินผล</p> <p>1. เกิดขึ้นเพื่อมุ่งสรุปผลของการทำงานที่ส่งผลต่องานละคร (Output)</p> <p>2. เกิดขึ้นอย่างมีขั้นตอนและแบบแผน เพื่อสรุปการเรียนรู้และนำไปสู่การสรุปเป็นรูปเล่มรายงาน</p> <p>3. การตอบสนองของผู้ชมในภายหลังการแสดง ในรูปของ</p> <p>-ความคิดเห็นในแบบสอบถาม</p> <p>-เสวนาพูดคุยความรู้ ความคิด ในประเด็นละคร</p>	<p>ขั้นประเมินผล</p> <p>1. เกิดขึ้นเพื่อมุ่งสรุปประเด็นที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทำงานและสิ่งที่ได้จากการทำละคร (Outcome)</p> <p>2. เกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการเพื่อสรุปการทำงานและนำไปสู่การปรับปรุงงาน บางครั้งเกิดในลักษณะของการพูดคุยในงานเลี้ยงสังสรรค์ การกินข้าวกันหลังละครเลิก เป็นต้น</p> <p>3. การตอบสนองของผู้ชมในภายหลังการแสดง ในรูปของ</p> <p>-ความคิดเห็นในแบบสอบถาม</p> <p>-เสวนาพูดคุยความรู้ ความคิด ในประเด็นสังคมจากละคร</p>

ลักษณะการเรียนรู้	แบบเป็นทางการ	แบบกึ่งทางการ
7. ลักษณะของประชาธิปไตยที่เกิดขึ้น	แบบตัวแทน วิธีประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นได้ ถ้าผู้นำหรือตัวแทนมีความเป็น ประชาธิปไตยที่มากพอ	แบบมีส่วนร่วม วิธีประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นได้ ถ้าสมาชิกในกลุ่มสร้างสรรค์ ละครมีความเป็น ประชาธิปไตยที่มากพอ และมี จำนวนคนที่มีวิธีประชาธิปไตย ที่มากพอ
8. วิธีประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นกับ เยาวชน 8.1 คุณธรรมนำความรู้ (ความอดทน อดกลั้น ความ ซื่อสัตย์ ความขยันหมั่นเพียร ความมีน้ำใจ)	คุณธรรมเป็นข้อกำหนดในการ ทำงาน (คุณธรรมเป็นตัวตั้ง ต้น)	เกิดการเรียนรู้เรื่องคุณธรรม หลังจากเสร็จสิ้นกระบวนการ ทำงาน (คุณธรรมเป็นผลการ เรียนรู้)
8.2 เน้นบูรณาการ	คิดแบบแยกส่วน	คิดแบบองค์รวม
8.3 บทบาทและหน้าที่แบบไร้ พรมแดน	มีตำแหน่งหน้าที่ชัดเจน แบ่ง แยกกัน เป็นส่วนๆ รับผิดชอบ เฉพาะหน้าที่ของตนเอง	ไม่มีตำแหน่งหน้าที่ที่ชัดเจน แต่นั่นช่วยเหลือกัน เมื่อเห็น งานส่วนอื่นถ้าซ้าก็จะเข้า ช่วยเหลือกันและกัน แทนที่ คนหนึ่งคนทำหน้าที่หลายอย่าง
8.4 เน้นความสามัคคี ชอบ ประนีประนอม	มิได้เป็นจุดมุ่งหมายหลัก เป็น ผลพลอยได้ที่เกิดขึ้น	เป็นจุดมุ่งหมายหลักใน กระบวนการทำงานสร้างสรรค์

ลักษณะการเรียนรู้	แบบเป็นทางการ	แบบกึ่งทางการ
8.5 มีระยะห่างแห่งสุนทรีย์	รักษาพื้นที่ส่วนตัวของตนเอง อย่างเหนียวแน่น	มีพื้นที่สาธารณะที่ก้าวข้ามไป มาระหว่างสมาชิก
8.6 เน้นการสร้างความสัมพันธ์	ไม่เน้น	เน้น
8.7 ชอบทำงานและประเมินใน บรรยากาศที่ดี	เน้นที่เนื้อหาในการทำงานและ การประเมิน	เน้นที่บรรยากาศในการทำงาน และการประเมิน
8.8 เอาใจเขามาใส่ใจเรา	ยอมรับในความแตกต่างของ บทบาทและหน้าที่	ยอมรับในความแตกต่างของ ความคิด ตัวตน ของผู้ร่วมงาน
8.9 มีส่วนร่วมในกิจการของ กลุ่มและมีจิตสาธารณะ เห็น ประโยชน์ของส่วนรวมเหนือ ส่วนตัว	-เน้นการมีส่วนร่วมในการ ทำงานตามหน้าที่ของตนเอง -มีลักษณะจิตสาธารณะที่เน้น ความเป็นปัจเจกชนที่ทำตาม บทบาทและหน้าที่ของตน เพื่อให้งานบรรลุความสำเร็จ ร่วมกัน	-เน้นการมีส่วนร่วมในการ ทำงานของกลุ่ม ผ่าน กระบวนการกลุ่ม -มีลักษณะจิตสาธารณะที่เน้น ส่วนรวมมาก่อนส่วนตน บางครั้งไม่ใช่หน้าที่ของตน แต่ ก็อาสาที่จะช่วยเหลือ เพื่อให้ งานของกลุ่มดำเนินไปอย่าง ราบรื่น
9.การบริหารอำนาจ	1.การบริหารอำนาจแบบ แนวตั้ง 2.อำนาจอยู่ในมือผู้นำ 3.เกิดการควบคุมการทำงาน	1.การบริหารอำนาจแบบ ผสมผสาน 2.อำนาจอยู่ในมือทุกคน 3.เกิดการควบคุมการทำงานที่ สร้างเงื่อนไขแบบมีส่วนร่วม

ลักษณะการเรียนรู้	แบบเป็นทางการ	แบบกึ่งทางการ
9.การบริหารอำนาจ	<p>โดยสร้างเงื่อนไขแบบไม่มีส่วนร่วม</p> <p>4.เกิดการควบคุมพื้นที่และเวลาในการทำงาน ด้วยเงื่อนไขของผู้จัดกระบวนการเรียนรู้</p> <p>5.เกิดการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรในการสร้างสรรค์แบบเบ็ดเสร็จ</p> <p>6.การตัดสินใจ สามารถทำได้โดยเด็ดขาดและรวดเร็ว</p> <p>7.เงื่อนไขการใช้อำนาจ เป็นลักษณะที่ใช้อำนาจด้วยตนเอง</p> <p>8.เกิดอำนาจทั้งเชิงบวกในการ</p>	<p>4.เกิดอิสระในการใช้พื้นที่ แต่ถูกควบคุมเวลาในการทำงาน ด้วยตารางเวลาในการแสดง</p> <p>5. .เกิดการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรในการสร้างสรรค์ โดยมีเงื่อนไข อาทิ การควบคุมงบประมาณ โดยผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ แต่สามารถเกิดการต่อรองระหว่างเยาวชนกับผู้มีอำนาจได้</p> <p>6.การตัดสินใจต้องอาศัยขั้นตอนของกระบวนการกลุ่ม และค่อนข้างใช้เวลามาก</p> <p>7.เงื่อนไขการใช้อำนาจ เป็นลักษณะที่ใช้กระบวนการกลุ่ม เกิดความคิดร่วม (Group Think) และอาจมีการยืมมือผู้มีอำนาจสูงกว่าเข้ามาช่วยไกล่เกลี่ย</p> <p>8.เกิดอำนาจทั้งเชิงบวกในการเสริมแรงหัวใจฝักฝักของผู้</p>

ลักษณะการเรียนรู้	แบบเป็นทางการ	แบบกึ่งทางการ
9.การบริหารอำนาจ	เสริมแรงจิตใจใฝ่สัมฤทธิ์ของผู้ทำงาน และเชิงลบในการควบคุมงาน	ทำงาน และเชิงลบในการควบคุมงาน
10.ขอบเขตของการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตย	จากตนเองและกลุ่ม ภายใต้การบริหารจัดการ โดยผู้จัดกระบวนการ	จากตนเอง กลุ่ม และชุมชน ภายใต้การบริหารจัดการ โดยผู้จัดกระบวนการ
11.พื้นที่ทางสังคม	มีพื้นที่ทางสังคมจากบทบาทหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย	มีพื้นที่ทางสังคมจากความรู้ความสามารถ คำนึงและ มีพื้นที่ทางสังคมจากการเข้าไปในชุมชน
12.การจัดกระบวนการเรียนรู้โดยผู้จัด	เน้นการกำหนดมอบหมายงานให้กับกลุ่มโดยให้ข้อมูลที่จำเป็นในช่วงต้นของการจัดกระบวนการเรียนรู้ ติดตามผลเป็นระยะๆ สรุปองค์ความรู้ในช่วงท้าย	เน้นการกำหนดมอบหมายงานให้กับกลุ่มโดยให้ข้อมูลที่จำเป็นในช่วงต้นของการจัดกระบวนการเรียนรู้ เสริมข้อมูลที่ต่อยอดได้ และติดตามผลเป็นระยะๆ สรุปองค์ความรู้ในช่วงท้าย

2.เนื้อหาการเรียนรู้

พบเนื้อหาการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตย 9 ประการ ขณะสร้างสรรค์ละคร ประกอบด้วยเรื่องคุณธรรมนำความรู้ เน้นบูรณาการ มีบทบาทหน้าที่แบบไร้พรมแดน เน้นความสามัคคีชอบ

ประนีประนอม มีระยะห่างแห่งสุนทรีย์ เน้นการสร้างความสัมพันธ์ ชอบทำงานและประเมินในบรรยากาศที่ดี เอาใจเขามาใส่ใจเรา และมีส่วนร่วมในกิจการของกลุ่มและมีจิตสาธารณะ โดยในแต่ละเรื่องมีระดับของการเรียนรู้ในเนื้อหา 3 ระดับ คือ ความรู้ จิตใจ และพฤติกรรม โดยมีรายละเอียดการเกิดการเรียนรู้ดังนี้

ตารางที่ 14 เนื้อหาการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยของเยาวชนผ่านการสร้างสรรค์ละคร

ลำดับที่	เนื้อหาการเรียนรู้	วิถีประชาธิปไตยผ่านการสร้างสรรค์ละคร		
		ความรู้	จิตใจ	พฤติกรรม
1	คุณธรรมนำความรู้ (ความอดทน อดกลั้น ความซื่อสัตย์ ความขยันหมั่นเพียร ความมีน้ำใจ)	รู้ว่าคุณธรรมเป็นส่วนจำเป็นสำหรับประชาธิปไตย	ตั้งมั่นและยึดมั่นในคุณธรรม	มีคุณธรรม อดทน อดกลั้น ซื่อสัตย์ ขยันหมั่นเพียร มีน้ำใจ
2	เน้นบูรณาการ	รู้จักบูรณาการวิถีประชาธิปไตยกับชีวิต	ให้ความสำคัญกับการบูรณาการความรู้กับการดำเนินชีวิต	บูรณาการความรู้ด้านวิถีประชาธิปไตยกับการดำเนินชีวิตได้
3	บทบาทหน้าที่แบบไร้พรมแดน	รู้ในบทบาทหน้าที่ของตนและผู้อื่น	เห็นความสำคัญในบทบาทหน้าที่ของตนและผู้อื่น	รับผิดชอบ ทำตามบทบาทหน้าที่ของตน เป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี และพร้อมช่วยเหลือเกื้อกูลบทบาทและหน้าที่อื่นๆ
4	สามัคคี ประนีประนอม	รู้ว่าสามัคคีคือพลัง	ให้ความสำคัญกับความสามัคคี	แสดงออกถึงความสามัคคี ประสานพลัง ทำงานเป็นทีมร่วมกับผู้อื่นได้อย่างประนีประนอม
5	มีระยะห่างแห่งสุนทรีย์	รู้และเข้าใจถึงพื้นที่ส่วนตัวของตนเองและผู้อื่น	ให้ความสำคัญกับพื้นที่ส่วนตัวของตนเองและผู้อื่น	ให้เกิดระคิดในการก้าวล่วงพื้นที่ส่วนตัวของผู้อื่นในระยะเวลาที่เหมาะสมและรักษาสิทธิบนพื้นที่ส่วนตัวและเกิดพื้นที่ส่วนตัวที่สามารถแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นได้
6	เน้นการสร้างความสัมพันธ์	รู้ว่าความสัมพันธ์ที่ดีนำไปสู่ความสามัคคีในการทำงานของส่วนรวม	ให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์	สร้างสัมพันธ์ด้วยการใช้ภาษาที่แสดงถึงการให้เกิดผู้อื่นและตนเอง

ลำดับ ที่	เนื้อหาการเรียนรู้	วิถีประชาธิปไตยผ่านการสร้างสรรค์ละคร		
		ความรู้	จิตใจ	พฤติกรรม
7	ทำงานและประเมินกัน ในบรรยากาศที่ดี	รู้ว่าการมีบรรยากาศที่ดี ในการทำงานร่วมกันจะ ทำให้เกิดการประสาน พลังของกลุ่ม	ให้ความสำคัญกับการ ทำงานและประเมินใน บรรยากาศที่ดี	ทำงานและประเมินกันใน บรรยากาศที่ดี
8	เอาใจเขามาใส่ใจเรา	รู้และเข้าใจ ถึงความแตกต่าง หลากหลาย	ให้ความสำคัญกับการ ยอมรับความแตกต่าง หลากหลาย	ยอมรับ(ฟัง) ความคิด มติ เสียง ส่วนน้อย/ความเท่าเทียม) เอาใจเขามาใส่ใจเรา ปรับตัว ที่จะอยู่ร่วมกันบนความต่าง
9	มีส่วนร่วมในกิจการ ของกลุ่ม และมีจิต สาธารณะ เห็นประโยชน์ของ ส่วนรวมเหนือส่วนตัว	รู้ว่าการมีส่วนร่วม ในกิจการใด จะทำให้ งานนั้นสำเร็จลงได้ และรู้ ว่าส่วนรวมสำคัญกว่า ส่วนตัว	เปิดใจ ใจกว้าง มีแรงจูงใจ ในการกระทำ เห็น ความสำคัญของ ส่วนรวม	ร่วมคิด ร่วมสร้าง กล้าแสดง ความคิดเห็น ลงมือทำ กระตือรือร้น (Active Citizen) เสียสละ ประโยชน์ส่วนตัว เพื่อส่วนรวม

เนื้อหาการเรียนรู้ทั้ง 9 ประการนี้เกิดขึ้นจากการที่เยาวชนสร้างสรรค์ละครในขั้นตอนต่างๆ
คือ

1. ขั้นตอนการเตรียมงาน (Pre-Production) เป็นขั้นตอนของการเตรียมงานทั้งหมด อาทิ การประชุมคัดเลือกรูปแบบการแสดง การเลือกประเด็นและเรื่องราว การเลือกบุคคลเข้าทำงานในตำแหน่งต่างๆ การซ้อมการแสดง การสร้างสรรค์องค์ประกอบศิลป์ต่างๆ อาทิ เสื้อผ้า แต่งหน้า ทำผม ฉาก อุปกรณ์ประกอบฉาก เสียงและดนตรีประกอบการแสดง เป็นต้น นอกจากนี้ เยาวชนบางกลุ่มยังมีขั้นของการประชาสัมพันธ์ ทำโปสเตอร์ และตัวการแสดง ด้วย
2. ขั้นตอนการแสดง (Production) เป็นขั้นตอนของการแสดงในรอบต่างๆ
3. ขั้นประเมินผล (Post-Production) เป็นขั้นตอนของการประชุม สรุปงาน หลังเสร็จสิ้นการแสดงแต่ละรอบ และหลังจากจบการแสดงทั้งหมด เพื่อสรุปบทเรียนที่ได้จากการทำงานแต่ละรอบการแสดงเพื่อนำไปแก้ไขการแสดงในรอบต่อไป และเพื่อสรุปบทเรียนที่ได้จากสร้างสรรค์ละครทั้งหมดเพื่อนำไปปรับปรุง พัฒนา ต่อยอด การเรียนรู้ในเรื่องต่อไปหรืออาจนำสิ่งที่ได้เรียนรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ด้วย

3.การตรวจสอบกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสนทนากลุ่ม การตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ การสัมภาษณ์นัยนัยข้อค้นพบ

เมื่อนำกระบวนการเรียนรู้ที่ค้นพบไปจัดสนทนากลุ่ม เพื่อให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องประกอบด้วย ครู อาจารย์ ระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา นักการละคร และเยาวชน ทั้งในกรุงเทพมหานคร และต่างจังหวัด ร่วมสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แสดงความเห็นเพื่อหาข้อสรุปในประเด็นต่างๆ โดยมีขั้นตอนดังนี้

1) กรีนชื่อวิทยานิพนธ์ บอกวัตถุประสงค์ กลุ่มเป้าหมายของงานวิจัย

2) ถาถามนิยามของประชาธิปไตย ทั้งตามหลักการและตามวิถี

3) อธิบายประเด็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับวิถีประชาธิปไตยที่ค้นพบจากงานวิจัยทั้ง 11 ประเด็น คือ 1. บทบาทหน้าที่ 2. สิทธิ 3. กฎ กติกา 4. อำนาจ 5. เหตุผล 6. ความแตกต่างหลากหลาย 7. คุณธรรม 8. จิตสาธารณะ 9. สามัคคี 10. มีส่วนร่วม และ 11. มติ เสียงส่วนมาก ตามประเภทของวิถีประชาธิปไตย ทั้ง ความรู้ จิตใจ และพฤติกรรม และขอความร่วมมือในการแสดงความคิดเห็นจากประสบการณ์ของผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มย่อยผ่านแบบประเมินโยแมงมุม (ภาคผนวก) ว่าในขั้นตอนของการสร้างสรรค์ละครทั้งขั้นเตรียมงาน ขั้นแสดง และขั้นประเมินผล นั้น เกิดวิถีประชาธิปไตย ทั้งความรู้ จิตใจ และพฤติกรรม ในประเด็นใดบ้าง และคาดว่าเกิดในระดับใด

4) ให้ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มย่อยแสดงความคิดเห็นถึงประเด็นที่ควรเพิ่มเติมจากเนื้อหาของวิถีประชาธิปไตย 11 ประเด็นนี้

5) อธิบายขั้นตอนการเรียนรู้ตามหลัก constructivism ที่มี 1) ขั้นนำ 2) ขั้นทบทวนความรู้เดิม 3) ขั้นปรับเปลี่ยนแนวความคิด 4) ขั้นนำความคิดไปใช้ และ 5) ขั้นทบทวน

6) พุฒคุดถึงประเด็นกระบวนการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยของเยาวชนผ่านการสร้างสรรค์ละคร ในแต่ละขั้นตอนทั้งขั้นเตรียมงาน ขั้นแสดง และขั้นประเมินผล โดยมีประเด็นที่พุดคุดกัน อาทิ ขั้นตอนการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยผ่านการสร้างสรรค์ละคร ตามหลัก constructivism ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างสิ่งที่ผู้วิจัยค้นพบกับสิ่งที่ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มย่อยมี

ประสบการณ์มา เงื่อนไปหรือปัจจัยเรื่อง ความคิด/พื้นที่(กายภาพ/ความคิด/สังคม) เทคโนโลยี การบริหารคน/งาน/พื้นที่ และอำนาจ ที่ส่งผลต่อความเหมือนและความแตกต่าง ความเข้มข้นของขั้นตอนการเรียนรู้เนื้อหา ปัจจัยที่เป็นส่วนเสริมและเป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยของเยาวชนผ่านการสร้างสรรค์ละคร เป็นต้น

7)การต่อยอดจากร่างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่การใช้ในพื้นที่และในสายงานของผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มย่อย

จากการสนทนากลุ่ม (Focus Group) 2 กลุ่ม ประกอบด้วย 1.กลุ่มครูโรงเรียนมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา จาก 5 ภูมิภาค คือ ภาคเหนือ(เชียงใหม่และนครสวรรค์) ภาคใต้(สงขลา) ภาคตะวันออก(ฉะเชิงเทราและระยอง) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (มุกดาหาร) ภาคกลาง(สุพรรณบุรีและกรุงเทพมหานคร) จำนวน 8 คน และ 2.กลุ่มเยาวชนและคนละคร ประกอบด้วย เยาวชน 5 คน จากระดับมัธยมศึกษา(กรุงเทพมหานคร) 2 คน และอุดมศึกษา(กรุงเทพมหานครและสงขลา) 3 คน รวมเยาวชน 5 คน และคนละคร จาก ภาคเหนือ(ลำปาง)และภาคกลาง(กรุงเทพมหานคร) จำนวน 6 คน รวม 11 คน พบว่าเยาวชนส่วนใหญ่เกิดการเรียนรู้ในระดับที่ไม่เท่ากัน ส่วนใหญ่เรียนรู้ทุกเนื้อหาทุกระดับการเรียนรู้ทั้งความรู้ จิตใจ และพฤติกรรม แต่มีรูปแบบพฤติกรรมที่แตกต่างกัน บางคนมีลักษณะการเรียนรู้คล้ายดอกไม้บาน คือ ค่อยๆเพิ่มพูนความรู้ในแต่ละขั้นตอนการสร้างสรรค์ละคร ทั้งนี้เยาวชนสามารถเกิดการเรียนรู้จนนำไปสู่การปฏิบัติแบบกระตือรือร้น (Active Citizen) ได้ถ้าผู้จัดกระบวนการเรียนรู้จัดกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสม

ทั้งนี้ จากการสนทนากลุ่มย่อย ครูและอาจารย์ยังได้แสดงทัศนะถึงข้อสังเกตที่พบในกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนไว้ดังนี้

1. จากประสบการณ์ของครูใน โรงเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาในต่างจังหวัด จะพบว่าเยาวชนในระดับมัธยมส่วนใหญ่จะเกิดการเรียนรู้ขั้นเตรียมงานในระดับที่ 2 หรือขั้นทบทวนความรู้เดิมเท่านั้น เนื่องจากสภาพแวดล้อม การเห็นคุณค่าในตนเองอันนำไปสู่ความรู้สึกรับประสิทธิภาพทางการเมืองของเยาวชนมีน้อย ทำให้เยาวชนขาดความกล้าที่จะเปลี่ยนแปลงและยังรู้สึกปลอดภัยกับพฤติกรรมแบบเดิมๆ

ผนวกกับ ในการเรียนรู้ชั้นประเมินผลพบว่า วิธีประชาธิปไตยที่ครูและอาจารย์คิดว่าเยาวชนเรียนรู้ได้น้อยคือการสร้างความสัมพันธ์ กล่าวคือ ในการสร้างความสัมพันธ์นั้นต้องเป็นไปเพื่อการสร้างสรรค์ มิใช่เป็นไปเพื่อการทำให้เกิดความกลัวที่จะแตกต่าง เห็นได้จากปัญหาหนึ่งที่มีครูจากมุกดาหารกล่าวไว้ว่า

“ครูต้องนำทุกชั้นเพราะว่าเด็กจะไม่กล้าแสดงออก ไม่กล้าแสดงความคิดเห็น เพราะว่า ถ้าฉันยกมือพูดปุ๊บ ฉันจะเป็นตัวประหลาดในกลุ่มเพื่อนทันที ทำไมไม่คิดเหมือนเพื่อนล่ะ สายตาคนในกลุ่มจะมองทันที เพราะฉะนั้นแล้วครูต้องเป็นผู้นำทุกอย่างจนถึงชั้นการแสดง จนถึงขั้นสรุปผล ในของเด็กมัธยมส่วนมากจะเป็นแบบนี้...ปัจจัยก็คือกลัวผิด กลัวความคิดไม่ตรงกับเพื่อน กลัวการเป็นตัวประหลาดในสังคมในห้องของเขา เขาก็เลยไม่กล้านำความรู้ตรงนี้ออกมาใช้ แต่ว่าถ้าเราลองไปคุยกับเขาเป็นการส่วนตัว หรือว่าให้เขามาปรึกษาต่างหาก ถึงจะกล้าพูดออกมา...มันเคยมีเหตุการณ์หนึ่ง เพิ่งผ่านมาสดๆ ร้อนๆ งานปัจฉิม ของเด็กม.2 เด็กกลุ่มนี้มาปรึกษาทุกอย่าง แต่พอวันแสดงไม่มาสักคน ไม่มาเลย ตามเหตุผลว่าทำไมหนูไม่มาล่ะลูก 1) คืออาย 2) กลัวเพื่อนล้อ 3) กลัวเพื่อนว่า เด็กห้องคิงด้วย ไม่มาเลย”

ครูจึงเป็นปัจจัยหลักในการสนับสนุน ส่งเสริมให้เยาวชนเกิดความกล้าแสดงออก และสร้างความสัมพันธ์แบบที่เน้นการยอมรับความแตกต่างหลากหลายของเพื่อนมากยิ่งขึ้น ด้วยการกระตุ้นและส่งเสริมสภาพแวดล้อม ทำความเข้าใจร่วมกับครูท่านอื่นๆ ในโรงเรียน และควรได้รับการสนับสนุนจากทางโรงเรียนอีกด้วย

2. จากปัญหาที่พบในประเด็นที่ 1 นำไปสู่ปัญหาต่อมาคือเรื่องของการขาดทักษะการคิดในชั้นนำของเยาวชนทั้งในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา จากการแสดงความคิดเห็นของอาจารย์ในมหาวิทยาลัยอีกท่านหนึ่งว่า

“สิ่งที่ต่างกันคือ เด็ก โดเนี่ย จะไม่เลือกชั้นนำเอง ด้วยเหตุผลคือ นำอะไรอะ ไม่รู้ว่า ต้องนำอะไร นำอะไรก็บอกหนูมาสิ ถ้าบอกมาหนูทำได้

แล้วถ้าโยนขึ้นไปก็จะเป็นก็จะเป็นไปจนถึงขั้นสุดท้ายได้ ในขณะที่กลับกันกับเด็ก
เด็กเริ่มได้เร็วมาก แต่ต้องเรียกกลับมาให้เขาทบทวน คือเหมือนต้อง
ตะล่อมให้เขาช่วยกันทบทวน...เพราะฉะนั้นก็เชื่อเหมือนกันว่า ครูเป็น
ปัจจัยสำคัญอีกละ ไม่ว่าจะอนุบาลหรือมัธยมหรือมหาวิทยาลัย”

(แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในสนทนากลุ่มย่อย วันที่ 7 มีนาคม 2556 เวลา 10.00-12.00 น.)

จากประเด็นที่กล่าวมานี้ยิ่งช่วยสะท้อนว่า การจะจัดกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์
ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนนั้น ขึ้นมาเป็นช่วงที่สำคัญที่สุด ที่จะทำให้เยาวชนที่
เป็นสมาชิกในกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน คิดริเริ่ม และเกิดแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ในการ
ทำงานสร้างสรรค์ร่วมกันได้ ครูจึงต้องให้ความสำคัญกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ในขั้นนี้ให้มาก
ทั้งในส่วนของกรอบกระบวนการเรียนรู้ การนำเข้าสู่แรงจูงใจในการใฝ่รู้ และการเปิด
โอกาสให้เยาวชนได้เรียนรู้ได้ภายใต้บรรยากาศที่ปลอดภัยด้วย ยิ่งถ้าเป็นการเรียนรู้ในห้องเรียน มี
เกรดเข้ามาตัดสินและมีอำนาจและอิทธิพลเหนือเยาวชน เยาวชนก็ยังเกิดความกลัวในขั้นนี้ได้ยาก
ขึ้น

3. ประเด็นทุนทางสังคมของเยาวชนที่ส่งผลต่อการเรียนรู้และไม่เรียนรู้วิถีประชาธิปไตย
ทั้งในระดับอนุบาล มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา จากตัวอย่างต่อไปนี้

“ต้องกลับมาที่เรื่องของการยอมรับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กเนี่ย ใครเด่น อัน
นี้ชัดมาก เด็กเนี่ยขณะแสดง ใครเด่น จะต้องมีคนที่ยืนต้องเด่น และต่อให้
เป็นบทบาทที่เล็กที่สุดก็ต้องเด่น มันจะไปทับตัวอื่นต่างๆ ที่มันยังไม่ถึงเวลา
ที่ยืนต้องเด่น อันนี้ชัดมาก คือเรื่องของการยอมรับ บางคนยอมรับได้ บาง
คนยอมรับไม่ได้ เคยเจอขณะที่เป็นนักศึกษาแล้วนะคะ แต่ฉันต้องใช่ มัน
ต้องเป็นที่ของฉันต่างๆ ที่มันไม่ใช่ ครูกำลังสอน อันนี้เป็นประเด็นที่สำคัญ
มาก คือถ้าคนเรามันยอมรับไม่ได้ มันไปต่อถึงเรื่องประชาธิปไตยไม่ได้
ถ้ายอมรับที่ตัวเองจะลงมาขั้นหนึ่งไม่ได้ ก็ขั้นก็ไม่ได้ยู่ดี...คูเหมือนเป็น
เรื่องของทุนสังคมเก่าที่พ่อแม่เลี้ยงดูมาด้วย โดยเฉพาะอนุบาล เคยไป
ซ้อมให้เด็กอนุบาลหนึ่ง จัดบล็อก เราก็ดูตามหน้าที่บทบาทต่างๆ คุณแม่

เดินมาเลย ค่อยๆ เลียบๆ เคียงๆ มา บอกว่าน้องตัวเล็กทำไมให้อยู่ข้างหลัง
คะ คุณแม่ตัดชุดให้หะคะ อันนี้ ลูกต้องเด่นคะ เพราะฉะนั้นมันเป็นเรื่อง
ของพ่อแม่ด้วย”

(ณัฐณี เจียรกุล, 7 มีนาคม 2556)

และ

“ไม่ใช่แค่อนุบาล คืออย่างตอนทำ 8 women คือในบทของเรื่องจะมี 8 ตัว
ละคร นักศึกษาพอรู้ว่าอยากทำเรื่องเนี่ยก็ไม้อ่านบทละคร คำถามของทุก
คนตอนนั้นคือ อาจารย์คะ หนูจะเด่นในฉากไหน พอทุกคนไปดูเวอร์ชัน
หนัง ทุกคนรู้ว่าตัวละครทุกตัวสำคัญหมด มันไม่มีใครเป็นรองใคร ทุกคน
จะมีซีนของตัวเอง ทำไมถึงต้องการ เพราะว่า หนูจะได้บอกให้ผู้ปกครอง
พ่อแม่รอดูในฉากนั้นๆ คือฉากนี้เป็นโชว์ของหนู หนูต้องให้พ่อแม่จับตาดู
แต่ความเป็นจริง สิ่งที่เกิดขึ้นขณะแสดง เด็กเห็นว่า เฮ้ย เพื่อนนะ ฉาก
เด่นนะ ตัวที่เป็นคนใช้ เดินแล้วแบบว่า ไซ่มาก ได้มากนะ เนี่ยเดียวฉาก
ต่อไปของหนู หนูจะทำให้มากขึ้นไปอีก ...แล้วปัญหาทุกครั้งจะมีแบบ ครู
หนูคิดใหม่ๆ เราก็โอเค เราก็ให้กำลังใจทุกคนหมด คือออกไปเล่นเพิ่มอีก
ก็จะบอกว่าละครเนี่ย มันเป็นเรื่องมหัศจรรย์มาก คือมันยังไปตามการ
ซ้อมแหละ แต่พอเด็กเจอหน้างาน เค้าให้เรา 200 บางคนไปถึง 500 แล้วสิ่ง
ที่เราต้องทำก็คือ เฮ้ย แต่อย่าหลุดนะ เพราะบางคนสนุก หลุด เพื่อให้ตน
เป็นที่สนใจและเด่นที่สุด”

(ธนัช ถิ่นวัฒนากุล, 7 มีนาคม 2556)

และ

“เป็นฐานบ่มเพาะมาจากพ่อแม่ด้วยนะ ก็คือถ้าพ่อแม่ชอบมีคำถามกับลูก
ว่า หนูเล่นตอนไหนลูก อย่างสมมุติว่า โรงเรียนมีการแสดง 10 ชุดอย่างเนี่ย
พ่อแม่มักจะไม่ว่าค่อยมาดู 10 ชุด แต่จะถามลูกว่าลูกเล่นกี่โมง แล้วมาดูชุดที่

ลูกเล่น ดูเสร็จกลับเลย เคยไปทำในโรงละครแบบปิด การจะลูกออกนี่คือ
ทุกคนมองเห็นนะ แต่พอลูกตัวเองเล่นจบ จริงๆ นะคะ พอลูกตัวเองเล่น
เสร็จปั๊บ ดบมือปั๊บ ลูกพรีรับ หายไปที่ละกรุ๊ปๆ อย่างเนี่ย เออ มันเป็นเรื่อง
การยอมรับที่มันบ่มเพาะมาตั้งแต่พ่อแม่จริงๆ"

(ณัฐณี เจียรกุล, 7 มีนาคม 2556)

ดังนั้นสิ่งที่ส่งผลต่อการรับรู้และเข้าใจเรื่องการยอมรับคุณค่าในตนเองและผู้อื่น การ
ยอมรับความแตกต่างหลากหลายส่วนใหญ่เน้นถูกปลูกฝังมาตั้งแต่ในระดับครอบครัว พ่อแม่จึงเป็น
ปัจจัยที่สำคัญในการบ่มเพาะวิถีประชาธิปไตยได้ตั้งแต่ที่บ้าน เมื่อเยาวชนมาต่อออกจาก
กระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละคร ก็จะทำให้เกิดการยอมรับความแตกต่างหลากหลายได้
แตกต่างกัน

4.ขั้นประเมินผล (Post-Production)ในกระบวนการสร้างสรรค์ละครในความเห็นของครู
และอาจารย์จะเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการและค่อนข้างมีระบบ เนื่องจาก ครูและอาจารย์มีความเชื่อว่า
ขั้นประเมินผลนี้จะช่วยให้เกิดการสรุปการเรียนรู้และตกตะกอนความรู้ อันนำไปสู่การพัฒนา
กระบวนการเรียนรู้ในการสร้างสรรค์ละครเรื่องต่อไป หรือใช้ในการดำรงชีวิตได้ โดยวิธีการที่ครู
และอาจารย์นิยมใช้คือ การประชุม โดยพร้อมเพรียงกัน การพูดคุยแบบล้อมวง การเขียนไดอารี่ การ
เขียนเอกสารประเมินและสะท้อนตนเอง เป็นต้น ทั้งนี้ จะแตกต่างกับกลุ่มของนักการละครและ
เยาวชน ที่มักเกิดแบบไม่เป็นทางการ คือ นิยมพูดคุยกันหลังรอบการแสดงนั้นๆเลย หรือ การพูดคุย
ระหว่างเดินทางกลับหรือสังสรรค์หลังการแสดงรอบนั้น เป็นต้น

5. ต่อให้ละครแสดงจบแล้ว ก็ไม่จำเป็นว่าในขั้นประเมินผลต้องเกิดขึ้นตอนการเรียนรู้ใน
ขั้นที่ 3 ปรับเปลี่ยนแนวคิด เยาวชนบางคนอาจเกิดแค่ขั้นที่ 2 ขั้นทบทวนความรู้เดิมก็ได้ ยกตัวอย่าง
กรณีนักเรียนมัธยมคนหนึ่งของอาจารย์ที่มาร่วมสนทนากลุ่มย่อย ที่เมื่อพบว่านางเอกเล่นไม่ดี พอ
จบเรื่องเดินมาถามอาจารย์ว่า ทำไมไม่อาหุเป็นนางเอก อาจารย์ก็เกิดความสงสัยว่าทำไมเพิ่งมา
ถาม ทำไมไม่ถามตั้งแต่ต้น สิ่งเหล่านี้สะท้อนความจริงว่า เขาไม่ยอมรับฝีมือของคนที่เล่นเป็น
นางเอก เขาถึงได้ถามในลักษณะนี้ แสดงว่าเยาวชนคนนี้เรียนรู้แค่ในขั้นที่ 2 คือ ยังยึดมั่นถือมั่นว่า

คนสามารถแสดงได้เก่งกว่า ยังเชื่อในความรู้เดิม แทนที่จะเกิดการยอมรับในความแตกต่าง หลากหลายและยอมรับในมติของกลุ่ม เป็นต้น

6. หากต้องการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนผ่านการสร้างสรรค์ละคร ไม่จำเป็นว่า ละครต้องมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการสอนความรู้เรื่องประชาธิปไตย กระบวนการในลักษณะนี้จะทำให้เยาวชนเข้าใจแนวความคิดรวบยอด (Concept) ได้ดีกว่าความรู้แบบนามธรรมที่จะสอดแทรกไปในละคร ยกเว้นว่าต้องการให้เยาวชนเกิดความรู้ในเรื่องระบอบอย่างแท้จริงก็สามารถสอดแทรกได้ แต่ไม่ใช่สาระหลัก แม้เป็นเพียงแค่กระบวนการสร้างสรรค์ละครก็สามารถทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยของเยาวชนได้

โดยสรุป ประเด็นที่ครูและอาจารย์สะท้อนส่วนใหญ่จะเน้นเกี่ยวกับการเรียนรู้ และการมอง ถึงความเป็นไปได้เมื่อนำไปใช้จริงในสถานการณ์และพื้นที่ที่ตนสังกัดอยู่ ทั้งนี้เมื่อผู้เข้าร่วมสนทนา กลุ่มย่อยนี้เป็นครูและอาจารย์จึงเชื่อในเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยที่จะเกิดจากการสร้างสรรค์ละครนี้

ขณะที่กลุ่มเยาวชนและนักการละครมีความเห็นว่า เนื้อหาเรื่องคุณธรรมในวิถี ประชาธิปไตยนั้นจะเกิดขึ้นน้อย เนื่องจากคุณธรรมเป็นสิ่งที่ไม่ใช่สิ่งตั้งต้นในการทำงานสร้างสรรค์ ของผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งแตกต่างกับกลุ่มครูและอาจารย์ที่ค่อนข้างให้ความสำคัญกับเรื่องคุณธรรมใน การจัดการเรียนการสอน นอกจากนี้นักการละครยังมองว่าเยาวชนไม่น่าจะเข้าใจเรื่องอำนาจในการ บริหารงานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตย เพราะสำหรับเยาวชนซึ่งเป็นผู้ที่อยู่ภายใต้อำนาจ บ่อยครั้ง ภายใต้อำนาจที่ค่อนข้างแข็งแกร่ง จึงทำให้การเรียนรู้ของเยาวชนแตกต่างกัน

ในขั้นเตรียมงาน (Pre-Production) ก็เช่นกัน เยาวชนและนักการละครยังคงมองอย่าง ต่อเนื่องว่าคุณธรรมเป็นสิ่งที่ไม่ใช่เนื้อหาตั้งต้นของกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครนี้ และอำนาจก็เป็นสิ่งที่เรียนรู้กันได้ค่อนข้างยาก

ในขั้นการแสดง มีวิถีประชาธิปไตยด้านบทบาทหน้าที่ ที่กลุ่มเยาวชนและนักการละครให้ ความสำคัญในระดับมากทั้งความรู้ จิตใจ และพฤติกรรม ซึ่งมีความเห็นตรงกับกลุ่มครูและอาจารย์ ที่ได้แสดงความเห็นไว้ในทางเดียวกัน สะท้อนความเห็นว่าการสร้างสรรค์ละครนั้น สิ่งที่จะช่วย

จับเคลื่อนให้ละครนั้นสำเร็จลงได้ต้องอาศัยความรู้ประเด็นบทบาทหน้าที่เป็นสำคัญ และเป็นการทำตามบทบาทหน้าที่แบบไร้พรหมแดนอีกด้วย กล่าวคือ นอกจากเยาวชนจะดูแลและรับผิดชอบบทบาทหน้าที่ของตนเองแล้ว หากเพื่อนสมาชิกต้องการความช่วยเหลือก็สามารถแสดงความช่วยเหลือแก่เพื่อนสมาชิกได้ด้วย นอกจากนี้ ในขั้นตอนของการแสดง หากทีมงานทุกฝ่ายสมาชิกทุกคนไม่ให้ความสำคัญกับบทบาทและหน้าที่ตนเองแล้ว ละครก็จะไม่สามารถเปิดแสดงสู่สายตาคนดูได้ หรือถ้าได้ก็ไม่สมบูรณ์ตามที่เคยซ้อมไว้ เป็นต้น

ในขั้นประเมินผลพบว่า วิถีประชาธิปไตยที่เยาวชนและนักการละครเห็นตรงกันกับครูและอาจารย์ คือ การให้ความสำคัญกับบทบาทและหน้าที่ หากทำสิ่งเหล่านี้ได้ย่อมนำไปสู่การทบทวนตนเองในการมีส่วนร่วมในกิจการของกลุ่ม การบูรณาการสิ่งที่เป็นความรู้เก่าและความรู้ใหม่ที่เกี่ยวข้องกับวิถีประชาธิปไตยได้ในที่สุด

ทั้งนี้จากการสนทนากลุ่ม เยาวชนและนักการละครได้ตั้งข้อสังเกตและสะท้อนความเห็นถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยดังนี้

1. สิ่งที่สำคัญที่สุดจากคำกล่าวของน้ำมนต์ จ้อยรักษา (สัมภาษณ์ 7 มีนาคม 2556) คือ “ในขั้นนำในขั้นประเมินผลของการสร้างสรรค์ละครคือการเปิดใจ หากไม่เกิดการเปิดใจแล้วจะไม่สามารถไปต่อขั้นอื่นๆ ได้” ดังนั้น ในขั้นตอนนี้ “นักการละครจึงนิยมใช้การสังสรรค์ การดื่ม การไปร้านที่มีเพลงฟังและบรรยากาศดีๆ ในการประเมินผลแทน เพื่อสร้างบรรยากาศที่ผ่อนคลายเหมาะแก่การเปิดใจได้ง่ายขึ้น”

2. ประชาธิปไตยเกิดขึ้นได้ในละครที่เรียกว่า ละครกระบวนการกลุ่ม (Devising Theatre) ที่เน้นให้คนทุกคนในละครมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ละครไปพร้อมๆ กัน โดยในทุกขั้นตอนผู้สร้างสรรค์จะอาศัยการระดมความคิดเพื่อสร้างสรรค์งานในแต่ละส่วนขึ้นมา ดังตัวอย่างของนักการละครท่านหนึ่งว่า

“เราทำละครในรูปแบบประชาธิปไตยจริงๆ เหมือนอย่างเช่นละครเรื่องหนึ่งที่น้ำมนต์เล่นกับเราหรือคุณหมอวิลลี่เล่นกับเรา เราประชาธิปไตยมาก ถึงขั้น เราไม่เขียนบทให้ด้วยนะ เรามีประเด็นหลวมๆ ประมาณนี้แหละ

แล้วที่นี้ตัวนำมันดัดกับหมอวิลลีเนี่ย อยากรู้ทำอะไรกับประเด็นนี้ อยากรู้
 อะไรกับประเด็นนี้ เอาทุกอย่างมาแชร์กัน ซึ่งในฐานะผู้กำกับการแสดงซึ่ง
 ไม่ใช่นักแสดงที่เล่นกับเขาเนี่ย บางประเด็นเราก็ไม่ได้เห็นด้วยกับเขาเนะ
 แต่เราคิดว่าถ้ามันมีประเด็นที่เขาคัดสรรหรือเลือกมาแล้วมาอยู่ในงานเรา
 เนี่ย มันทำให้งานเรามองได้หลากหลายมุมมองมากขึ้น"

(พิศาล พัฒนพิระเดช, 7 มีนาคม 2556)

3. ถ้าขั้นการเรียนรู้ขั้นที่ 3 ขั้นปรับเปลี่ยนแนวความคิด เกิด ขั้นที่ 4 ขั้นนำไปใช้ และขั้นที่ 5
 ทบทวน ก็สามารถเกิดขึ้นได้ แต่ถ้าขั้นที่ 3 ไม่เกิด ก็ไม่สามารถไปสู่ขั้น 4 และ 5 ได้เช่นกัน (พิศาล
 พัฒนพิระเดช, 7 มีนาคม 2556)

4. ภาวน์คันทน์ ปันลา และ น้ามนต์ จ้อยรักษา (7 มีนาคม 2556) ยังกล่าวอีกด้วยว่า
 ประชาธิปไตยแบบวิถีไทยจะมีเรื่องของ การพิจารณาเรื่องความสัมพันธ์เข้ามาเกี่ยวข้อง การพิจารณา
 เรื่องความน่าเชื่อถือของผู้นำ เน้นความเป็นกลุ่มก้อนและนิยมทำงานกับคนที่ทำงานด้วยกันได้ แต่
 ในสถานการณ์จริงของการสร้างสรรค์ละคร โดยเฉพาะในโรงเรียนที่มีครูและอาจารย์เป็นผู้จัด
 กระบวนการเรียนรู้ เขาจะไม่สามารถเลือกสมาชิกที่เป็นพวกพ้องได้ทั้งหมด จึงมีความเป็นไปได้ที่จะ
 เกิดความขัดแย้ง แต่เป็นข้อดีที่จะทำให้เขาเรียนรู้ถึงความแตกต่างหลากหลายและ
 ทำงานร่วมกับคนที่มีพื้นฐานแตกต่างจากเขาได้

5. ฐานคิดในการสร้างสรรค์ละครระหว่างการสร้างสรรค์ละครของนักการละครมืออาชีพ
 กับเยาวชนผู้สร้างสรรค์ละครอาจไม่เหมือนกัน โดยผู้สร้างสรรค์ละครมืออาชีพจะค่อนข้างให้
 ความสำคัญกับประสิทธิผลของละครมากกว่าประสิทธิภาพของกระบวนการทำงาน ในขณะที่ละคร
 ของเยาวชน โดยเฉพาะกลุ่มที่มีผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ให้ นั้น จะให้ความสำคัญที่ประสิทธิภาพของ
 กระบวนการทำงานเป็นกลุ่มมากกว่าประสิทธิผลของละคร

6. บางครั้งการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยก็ไม่ได้เกิดจากการเรียนรู้ของตัวเองเสมอไป บางครั้ง
 ก็อาจเกิดจากการเรียนรู้จากความผิดพลาดของเพื่อน อาทิ เรื่องเล่าของเจ้าของโรงละครที่จังหวัด
 ลำปาง ที่กล่าวว่า "มีเยาวชนเดินชนฉากขณะเล่น และการเข้าฉากครั้งนั้นเป็นครั้งสุดท้ายของตัว

ละครที่เยาวชนนี้แสดงแล้ว อีกทั้งการแสดงรอบนั้นยังเป็นรอบสุดท้ายอีกด้วย ทำให้ไม่มีโอกาสแก้ตัวจากข้อผิดพลาดที่ผ่านมา แต่ผู้ที่ได้เรียนรู้กลับเป็นเพื่อนๆของเขาที่อยู่ร่วมบนเวทีขณะเกิดเหตุ ทำให้เยาวชนเหล่านั้นระมัดระวังตัวมากขึ้นจากสิ่งที่เห็นเพื่อนเรียนรู้” (ภูวนต์คันทน์น้ำ พันลา ,7 มีนาคม 2556)

7.ขั้นประเมินผลแบบวิถีไทยอาศัยบรรยากาศในการเปิดใจและเรียนรู้จากสิ่งที่ทำมา อาทิ การดื่ม การกินข้าวต้มรอบดึก การเข้าร้านอาหารที่มีเพลงฟัง เพื่อให้บรรยากาศเป็นไปอย่างสบายๆ เหมาะแก่การเปิดใจพูดคุยถึงสิ่งที่ทำร่วมกันมาในการสร้างสรรค์ละคร เพราะ “ไทยมีวัฒนธรรม การรักษาน้ำก่อนข้างมาก กอปรกับ ผู้กำกับการแสดงในสมัยอดีตมีใบหน้าทีเคร่งขรึมน่าเกรงขาม จึงทำให้เกิดวัฒนธรรมในลักษณะนี้ เพื่อให้ผู้ร่วมงานสามารถกล้าที่จะพูดเปิดใจ สะท้อนความเห็นตามความเป็นจริงได้” (พิศาล พัฒนพิระเดช, 7 มีนาคม 2556) และบางครั้งก็เลือกที่จะสะท้อนผ่านละครปิดโปรดักชั่น ซึ่งเป็นละครล้อเลียนละครที่จัดทำอีกครั้งหนึ่ง โดยผนวกเรื่องราวเบื้องหลังของการทำงานเอาไว้ด้วย ทำให้เกิดการตกตะกอนความคิดอีกขั้นตอนหนึ่งด้วย

8.ในฐานะคนทำงานสร้างสรรค์ละคร ในขั้นประเมินผลนั้น อาจเกิดและเห็นชัดได้ถึงขั้นที่ 3 คือขั้นปรับเปลี่ยนแนวความคิด แต่อาจไม่ไปถึงขั้นที่ 4 ขั้นนำไปใช้ และขั้นที่ 5 ขั้นทบทวน เนื่องจากต้องอาศัยเวลาในการตกตะกอนและยืนยันการเปลี่ยนแปลงว่าคงอยู่อย่างยาวนานจนถึงวันที่ทำเรื่องใหม่หรือไม่ หรืออาจจะเกิดขึ้นในกรณีนำไปใช้กับสถานการณ์อื่นๆที่ไม่ใช่ละครแต่อยู่ในชีวิตประจำวันก็เป็นได้ (นักการละคร, 7 มีนาคม 2556)

โดยสรุปทั้งสองกลุ่มเห็นตรงกันว่าในขั้นการแสดงมีวิถีประชาธิปไตยด้านบทบาทหน้าที่ที่กลุ่มเยาวชนและนักการละครให้ความสำคัญมากทั้งความรู้ จิตใจ และพฤติกรรม ซึ่งมีความเห็นตรงกับกลุ่มครูและอาจารย์ที่ได้แสดงความเห็นไว้ในทางเดียวกัน

ในขั้นตอนการสร้างสรรค์ละครทั้ง 3 ขั้น คือ 1)ขั้นเตรียมงาน 2)ขั้นการแสดง 3)ขั้นประเมินผล นั้น ตามทัศนะของผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มทั้งหมด พบการให้ความสำคัญของขั้นตอนการเรียนรู้ตามหลัก Constructivism ในแต่ละขั้นตอนการสร้างสรรค์ละครตามตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 15 ความเข้มข้นของการเรียนรู้ตามขั้นตอนการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตย
ของเยาวชนตามหลัก Constructivism

ขั้นตอนการ สร้างสรรค์ ละคร	ขั้นตอนสำคัญในการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตย									
	ขั้นนำ		ขั้นทบทวน ความรู้เดิม		ขั้นปรับเปลี่ยน แนวความคิด		ขั้นนำความคิด ไปใช้		ขั้นทบทวน	
	ครู	คนละคร/ เยาวชน	ครู	คนละคร/ เยาวชน	ครู	คนละคร/ เยาวชน	ครู	คนละคร/ เยาวชน	ครู	คนละคร/ เยาวชน
1.ขั้นเตรียม งาน (Pre- Production)			1	1	7	8		2		
รวม	0		2		15		2		0	
2.ขั้นการ แสดง (Production)		1			1	5	7	3		1
รวม	1		0		6		10		1	
3.ขั้น ประเมินผล (Post- Production)					8	4		6		1
รวม	0		0		12		6		1	

สรุปได้ดังนี้ คือ

1. ขั้นตอนการเตรียมงาน (Pre-Production) เกิดการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยมากที่สุดในขั้นที่ 3 ขั้นของการปรับเปลี่ยนแนวความคิด โดยวิถีประชาธิปไตยที่สำคัญมากต่อการเรียนรู้ในขั้นเตรียมงานคือการเอาใจเขามาใส่ใจเรา เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการเปิดใจยอมรับซึ่งกันและกันในการทำงาน โดยมีกระบวนการเรียนรู้ 3 ขั้นตอน คือ

ก)เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างการทำงานมากขึ้น เมื่อเยาวชนได้ลองทำงานด้วยกันมาระยะหนึ่ง จะพบปัญหาและแก้ไขปัญหาด้วยวิถีแบบเก่าด้วยการทบทวนความรู้เดิมมาใช้ในการแก้ปัญหาในการสร้างสรรค์ละคร

ข)การสร้างความคิดใหม่ อาทิ เกิดความคิดและทัศนคติใหม่ ผู้ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีประชาธิปไตยจะเกิดการเปลี่ยนแปลงกลวิธีการทำงานแบบใหม่ อาทิ ฟังผู้อื่นมากยิ่งขึ้น กล้าแสดงความคิดเห็นมากขึ้น เห็นประสิทธิภาพของคนที่มีความดีต่อกลุ่มมากขึ้น เสียสละมากขึ้น เกิดการต่อรองทางอำนาจมากยิ่งขึ้น เป็นต้น ซึ่งจะทำให้เกิดการสร้างความคิดใหม่

ค)ประเมินความคิดใหม่ เมื่อเยาวชนเกิดการสร้างความคิดใหม่แล้วก็นำมาลองใช้กับการบริหารจัดการภายในกลุ่ม จึงเกิดการเรียนรู้ว่าความคิดใหม่นั้นมีส่วนช่วยในการทำงาน ได้อย่างประสบความสำเร็จจึงเลือกปฏิบัติตามแนวความคิดใหม่นั้น อาทิ มีพฤติกรรมเคารพความแตกต่างหลากหลายมากยิ่งขึ้น เห็นความสำคัญของส่วนรวมเหนือส่วนตัว เป็นต้น

2. ขั้นการแสดง(Production) เกิดการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยมากที่สุดในขั้นที่ 4 ขั้นนำความคิดไปใช้ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่เยาวชนได้นำความคิดหรือความรู้ไปใช้ในสถานการณ์ต่างๆทั้งที่คุ้นเคยและไม่คุ้นเคย เมื่อเยาวชนเกิดการปรับเปลี่ยนแนวความคิดแล้วจึงนำแนวความคิดดังกล่าวมาใช้ โดยเฉพาะในขั้นการแสดงจะเห็นได้ชัดมากกว่า เมื่อเกิดการเรียนรู้บางอย่างขึ้นขณะทำการแสดงเยาวชนจะแก้ปัญหาเฉพาะหน้าแล้วเกิดการเรียนรู้แบบฉับพลันทันที และนำความรู้ที่นำมาใช้ได้ทันที อาทิ การมีบทบาทและหน้าที่แบบไร้พรหมแดน โดยหากเกิดปัญหากับบทบาทและหน้าที่อื่นเยาวชนก็สามารถช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อให้งานของส่วนรวมสำเร็จลงได้ เมื่อเยาวชนเรียนรู้ที่จะสละความต้องการส่วนตัว แต่ยึดความต้องการของกลุ่มที่กำหนดคกฏออกมา ก็เป็นสิ่งสะท้อนว่าเยาวชนผู้นั้นเรียนรู้ที่จะนำความคิดที่ปรับแล้วในขั้น 3 มาใช้ในขั้น 4

3. ชั้นประเมินผล (Post-Production) เกิดการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยมากที่สุด ในชั้นที่ 3 ชั้นปรับเปลี่ยนแนวความคิด มีกระบวนการเรียนรู้ 3 ขั้นตอน คือ

ก) เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างการทำงานมากขึ้น ในขั้นตอนการสร้างสรรค์ละครชั้นประเมินผลนี้ เขาจะเกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันหลังจบการแสดงแต่ละรอบ และหลังจากเสร็จสิ้นการแสดงในทุกรอบ เขาจะได้รับความเห็นที่แตกต่างหลากหลายภายใต้บรรยากาศในการทำงานที่เน้นความสามัคคีและบรรยากาศในการประเมินที่ดี

ข) การสร้างความคิดใหม่ ผู้ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีประชาธิปไตยจะเกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดในการทำงานแบบใหม่ อาทิ ยอมรับฟังคำแนะนำจากเพื่อนร่วมงาน เพราะมองว่าความคิดเห็นเหล่านั้นสามารถพัฒนาตนได้ มองว่าตนสามารถพัฒนาต่อได้ และการพัฒนานั้นจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวมได้ด้วย

ค) ประเมินความคิดใหม่ เมื่อเขาเกิดการสร้างความคิดใหม่จะประเมินว่าจะเก็บความคิดนี้ไว้กับตนเพื่อทำอะไรหรือไม่ ความคิดนี้จะคงอยู่นานแค่ไหน จะเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ ทั้งนี้ไม่สามารถพิสูจน์ได้ จนกว่าจะเกิดการแสดงละครในรอบต่อไป หรือ เรื่องต่อไป

สรุปวิถีประชาธิปไตยที่ผู้เข้าสนทนากลุ่มพูดถึงมากที่สุดคือด้านคุณธรรมนำความรู้ อาจเป็นเพราะละครที่สร้างสรรค์นั้นอาจไม่ได้มีเนื้อหาสอนเชิงคุณธรรมมากนัก ความจริงข้อนี้สะท้อนความเห็นได้ 3 แบบ คือ 1) ละครทั่วไปที่ไม่ได้สอดแทรกคุณธรรมไว้อย่างเด่นชัดพอ ไม่อาจทำให้เขาได้เห็นวิถีประชาธิปไตยข้อนี้ไว้ขณะสร้างสรรค์ละคร 2) ครูและอาจารย์ เขาและนักการละครมีความกังวลว่าคุณธรรมของเขาในปัจจุบันจะมีน้อยเกินไป และ 3) ไม่มีการแสดงออกถึงพฤติกรรมใดที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยด้านคุณธรรมได้เด่นชัด จึงไม่สามารถสรุปได้ ทั้งนี้อาจเพิ่มเติมเพื่อให้วิถีประชาธิปไตยด้านคุณธรรมเด่นชัดขึ้นด้วยการจัดแสดงเรื่องที่เกี่ยวข้องคุณธรรมหรือสอดแทรกคุณธรรมเข้าไปในเนื้อหาของละครหรือเลือกเรื่องที่แฝงสาระด้านคุณธรรมแล้วมานำเสนอเป็นละครอาทิ นิทานอีสป ตำนานต่างๆ เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน ขณะที่เขาสร้างสรรค์ละครเขายกก็จะพบคุณธรรมในเรื่องของความขยันหมั่นเพียรและการมีน้ำใจ ในขั้นตอนการสร้างสรรค์ต่างๆ อยู่แล้ว เพียงแต่มิได้ถูกนำมาชูประเด็นให้เห็นความสำคัญมากขึ้น

จึงทำให้ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเกิดความกังวลใจว่าเยาวชนจะเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยด้านคุณธรรม น้อยเกินไป เป็นต้น

ส่วนเรื่องอำนาจนั้น ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มกับผู้วิจัยมีความเห็นแตกต่างกัน เนื่องจากผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มมองว่าอำนาจเป็นเรื่องไกลตัว และอำนาจจะเกิดขึ้นในโครงสร้างขนาดใหญ่ อาทิ อำเภอ จังหวัด ประเทศ แต่ในความเป็นจริงแล้ว อำนาจแฝงตัวอยู่ในทุกความสัมพันธ์และทุกระดับ รวมถึงอำนาจอยู่ในตัวเราทุกคน เยาวชนที่สร้างสรรค์ละครก็มีอำนาจในตนเองทั้งด้านบวก และด้านลบ กล่าวคือ อำนาจด้านบวกช่วยส่งเสริมให้เยาวชนเกิดแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ ทำให้เกิดความดีและความดีและกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในกิจการของกลุ่ม หรือช่วยในการควบคุมวินัยในตนเองและผู้อื่น ทำให้งานของกลุ่มสำเร็จลุล่วงได้ ขณะที่อำนาจเชิงลบในเชิงการควบคุมก็ก่อให้เกิดทั้งผลดีและผลเสีย กล่าวคือ ผลดี คือช่วยให้เกิดการดำเนินงานที่ต่อเนื่อง งานสำเร็จได้ทันเวลา ทำให้ไม่เสียประโยชน์ของส่วนรวม และยังช่วยให้กลุ่มเยาวชนบางกลุ่มบางคน เกิดความกระตือรือร้นในการลุกขึ้นมาต่อรอง เรียกร้องสิทธิของตนเองที่พึงมี ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยได้ด้วย แต่ในขณะเดียวกันก็มีผลเสียคือ ขาดการกระตุ้นให้สมาชิกในกลุ่มได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจในบางโอกาส เป็นต้น

ส่วนการเอาใจเขามาใส่ใจเรา เข้าใจถึงความแตกต่างหลากหลายนั้นสำหรับผู้วิจัยมองว่าเป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับชั้นการแสดง เนื่องจากปฏิริยาคนดูในแต่ละรอบย่อมแตกต่างกันตามมวลรวมของผู้ชมในรอบนั้นๆ และตามคุณภาพของการแสดงและการทำงานของทีมงานในรอบนั้นๆด้วย ดังนั้น หากผู้สร้างสรรค์ละครไม่ยอมรับความแตกต่างหลากหลายตรงนี้ อาจนำไปสู่การทำบทบาทหน้าที่ของคุณได้เป็นอย่างดี เนื่องจากอาจรู้สึกแค้นกับผลที่ได้รับจากผู้ชมรอบก่อนแล้วทำให้เกิดการไม่เต็มที่กับรอบปัจจุบัน หรือ ได้รับความประสบความสำเร็จจากรอบก่อนหน้า และคาดหวังว่าจะเกิดขึ้นในรอบนี้ พอไม่เกิด ก็อาจเกิดความไม่พอใจผู้ชมรอบดังกล่าวได้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าผู้สร้างสรรค์ควรจะมีวิถีประชาธิปไตยด้านนี้ให้มากขึ้น โดยการมีสมานกับบทบาทหน้าที่ของตนเองและทำสุดความสามารถ หลังจากนั้นก็อยู่กับปัจจุบันขณะ และมีใจเปิดกว้างต่อความหลากหลายของผู้ชมที่เข้ามาชม

เมื่อนำข้อมูลไปให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบจึงพบว่าผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นที่แตกต่างกัน แบ่งเป็น 2 แบบ ดังนี้

1. คุณสมศักดิ์ กัณฑ์ นักการละครเพื่อการพัฒนาและนักการละครเพื่อการศึกษา มีความเห็นว่า กระบวนการละครสามารถพัฒนาวิถีประชาธิปไตยได้ เนื่องจากคุณสมศักดิ์ กัณฑ์ เป็นนักการละครที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้ และเล็งเห็นว่า หากผู้จัดกระบวนการเรียนรู้มีความเชี่ยวชาญในเรื่องเครื่องมือของละครที่ดีพอ จะสามารถเข้าใจคุณค่าและประโยชน์ของเครื่องมือนี้และนำไปใช้ได้อย่างดีและเกิดประสิทธิภาพได้สูงสุด ดังคำกล่าวต่อไปนี้

“กระบวนการสร้างสรรค์ละครมันก็มีวิถีประชาธิปไตยในตัวของมันอยู่แล้ว นอกเสียจากว่า ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ไม่เข้าใจเครื่องมือนี้ดีพอ จึงทำให้มัน ไปไม่ถึง ศักยภาพมันเต็มได้ แต่ขึ้นอยู่กับคนทำ เพราะโดยเครื่องมือมัน โอเค การใช้กระบวนการละครมันสามารถพัฒนาวิถีประชาธิปไตยได้ สำหรับคนทำละคร เราย่อมรับรู้กันอยู่แล้ว ไม่ใช่ทำไม่ได้ แต่เพราะเราทำไม่ถึง”

(สัมภาษณ์ 19 มีนาคม 2556 เวลา 21.30 น)

นอกจากนี้ คุณสมศักดิ์ กัณฑ์ ยังเสนอแนวทางในการจัดกระบวนการเรียนรู้ไว้ว่า หากเราวางโครงสร้างบางส่วน หรือ แนวทางนำเสนอบางส่วนให้กับเยาวชน ก็จะทำให้เยาวชนนั้นทำงานได้ง่ายขึ้น เพราะการเริ่มต้นสร้างสรรค์จากศูนย์เลยนั้นจะค่อนข้างยากสำหรับเยาวชน นอกจากนี้ คุณสมศักดิ์ กัณฑ์ ยังมองอีกด้วยว่าการสร้างสรรค์ละครในการเรียนรู้ตามหลักทฤษฎี Constructivism ในขั้นนำนั้น เป็นขั้นตอนที่สนุกที่สุด เพราะเยาวชนยังไม่ผ่านความเจ็บปวด หลังจากนั้นเมื่อเผชิญปัญหาต่างๆ เยาวชนจะผ่านขั้นตอนการเจ็บปวดที่แตกต่างกัน ทั้งนี้สอดคล้องกับ คุณพฤษ พหลกุลบุตร ผู้เชี่ยวชาญด้านการละครเพื่อการศึกษาและการพัฒนาของมูลนิธิสื่อชาวบ้าน(มะขามป้อม)ได้เคยให้สัมภาษณ์ไว้ว่า “ประชาธิปไตยเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าเยาวชนไม่เคยผ่านความเจ็บปวดมาก่อน เราควรเรียนรู้จากความเจ็บปวดนั้น”

ทั้งนี้คุณสมศักดิ์ กัณหา ได้เสนอกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมวิถีประชาธิปไตยที่เรียกว่า แผนประสบการณ์ EAP ที่เริ่มจากความคิดที่ว่าทำอย่างไรจะให้ผู้เรียนได้ประสบการณ์ ได้ยิน ได้สัมผัส ได้รู้ ได้มีประสบการณ์ โดยแบ่งขั้นตอนการเรียนรู้เป็น 6 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นที่ 1 ขั้นอุ่นเครื่อง 2) ขั้นที่ 2 ขั้นแนะนำปัญหา 3) ขั้นที่ 3 ขั้นไตร่ตรองทางแก้ไขเฉพาะตน 4) ขั้นที่ 4 ขั้นระดมสมองหาทางออกโดยกลุ่ม 5) ขั้นที่ 5 ขั้นสื่อสารทางออก และ 6) ขั้นที่ 6 ขั้นถอดรหัสปรับใช้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

“ขั้นแรกคือขั้นอุ่นเครื่อง เราจะสร้างแรงจูงใจให้กับผู้เรียน สร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ผ่อนคลาย ให้ทุกคนได้เปิดเผยตัวเอง กิจกรรมที่ใช้ในขั้นตอนนี้คือเพลง เกมส่ เกมส่ละคร การวอล์กอัพ มันขึ้นอยู่กับขนาดของกลุ่มเป้าหมาย สถานที่ พื้นที่ เวลา จังหวะ พอผู้เรียนเขารู้สึกผ่อนคลายก็เข้าสู่ตอนแนะนำปัญหา คือ เราต้องแนะนำโจทย์ที่สะท้อนใจ เห็นปัญหาแล้วมีส่วนร่วม มันก็จะมีโจทย์หนึ่ง โจทย์ ขั้นที่สองแนะนำปัญหา ขั้นที่สามพี่ก็จะให้เด็กไตร่ตรองทางแก้ และฟัง มุมมองว่าแต่ละคนคิดอย่างไรกับประเด็นนี้ ซึ่งมันมีวิธีที่จะกระตุ้นให้เด็ก ทำงาน พอกระตุ้นเด็กก็จะสามารถทำงานออกมาได้ ขั้นตอนที่สี่ เริ่มทำสิ่งที่ป็น กระบวนการกลุ่ม ระดมสมองหาทางออก เป็นเรื่องประชาธิปไตยล้วนๆ พี่จะให้ เขาทำสิ่งแรกคือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยมีขั้นตอนย่อยคือการฟัง ซึ่งสำคัญ มากในเรื่องของประชาธิปไตย เพราะว่าการที่คุณไม่ฟังกันคุณก็จะคุยกันไม่รู้ เรื่อง ต่อมาก็ลงมติเลือก อันนี้แหละที่เป็นประชาธิปไตย การลงมติคือต้องใช้ เงื่อนไข เรามามองกันว่าจะใช้เกณฑ์อะไรในการเลือก พอกำหนดเกณฑ์เสร็จ มันก็จะง่ายในการลงมติ การใช้เกณฑ์แบบนี้มันเป็นกระบวนการประชาธิปไตย แน่นนอน เริ่มตั้งแต่รับฟังกันเพราะเตรียมลงมติ พอลงมติเสร็จก็จะต่อด้วยการทำ ตามมตินั้น เห็นได้ชัดเลยว่าเป็นประชาธิปไตยแน่ๆ ในขั้นตอนที่ห้าคือการ สื่อสารทางออก คือการทำโปรคักชั่น อาจเป็นละครหุ่น เรื่องเล่า นิทานอีสป บท กวี จินตลีลา อะไรก็ได้ ซึ่งสอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย แต่ถ้าบางทีมีเวลามากก็ อาจพัฒนาโดยการเขียนบทให้เป็น โปรคักชั่นเลย ขั้นตอนการทำละครก็คือสิ่งที่ เรียกว่าภาวะร่วมสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นกลุ่ม เขาเรียกทีมที่ร่วมสร้างสรรค์งาน

ร่วมกันคือร่วมทำบท พอบทเสร็จก็เริ่มการผลิต ผลิตแล้วก็เริ่มซ้อม ทำยังไงก็ได้
ให้ทุกคนมีส่วนร่วม และขั้นตอนสุดท้ายคือการถอดรหัสปรับใช้คือเราต้องมา
นั่งคิดว่าเกิดอะไรเกี่ยวกับความรู้สึกของเขา เขารู้สึกอย่างไร แล้วอะไรคือ
ประเด็นที่เขาได้เรียนรู้ แล้วถ้าต้องเสริมแรงจะเสริมแรงเรื่องอะไร”

(สัมภาษณ์ 10 มีนาคม 2556 เวลา 17.30 น.)

นอกจากนี้สิ่งที่สำคัญที่คุณสมศักดิ์ กัณหา ให้ความสำคัญมากคือ ขั้นตอนประเมินผล เพราะ
มองว่าเป็นขั้นตอนสำคัญของการเรียนรู้

“การประเมินผลจะเป็นแบบทางการหรือไม่ทางการ มันก็ต้องมี เพราะเป็น
กิจกรรมที่ต่างจากการแสดง มันเอื้อให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็น ได้มีส่วน
ร่วม แต่ถ้าจะเกิดประชาธิปไตยแบบนี้ ถ้าเราทำซ้ำบ่อยๆก็จะเห็นบรรยากาศของ
การมีสิทธิมีเสียงร่วมกัน”

(สัมภาษณ์ 10 มีนาคม 2556 เวลา 17.30 น.)

ทั้งนี้คุณสมศักดิ์ กัณหา ยังมองอีกด้วยว่า อัศดา เป็นอุปสรรคต่อการเป็นประชาธิปไตย “ถ้า
อีโก้จัดจนไม่สนใจความคิดเห็นคนอื่น มันก็ลำบาก” และสิ่งที่ต้องสอนเยาวชนคือการเคารพมติ
เสียงส่วนใหญ่แล้วก็ปฏิบัติตาม และให้เกียรติไม่ดูถูกดูแคลนเสียงส่วนน้อย ผนวกกับการสอนให้
เยาวชนคิดวิเคราะห์ด้วย

“ในการสร้างสรรค์ละครมันมีการคิดวิเคราะห์อยู่ คือ การวางแผน การคิด
ออกแบบก็เป็นการคิดสร้างสรรค์ก็ มันเป็นทั้งการวิเคราะห์และสังเคราะห์สิ่ง
ขึ้นใหม่ วิเคราะห์คือการวางแผนขั้นตอน สังเคราะห์คือการออกแบบละคร
สร้างสรรค์บท”

(สัมภาษณ์ 10 มีนาคม 2556 เวลา 17.30 น.)

จากมุมมองนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าอาจสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านการสร้างสรรค์ละครและการ
จัดกระบวนการเรียนรู้ผ่านละครให้กับผู้จัดกระบวนการเรียนรู้และเยาวชนก่อน เหมือนกับที่มายา

ลัทธิของคุณสมศักดิ์ กัณหา และ กลุ่มละครมะขามป้อมทำให้กับกลุ่มละครอิสระและคุณครูโรงเรียนมัธยมอีกหลายโรงเรียน เพื่อสร้างความรู้และทักษะด้านการละครให้ก่อนที่บุคคลเหล่านี้จะนำไปพัฒนาตนเองและผู้อื่นได้ และจากการเก็บรวบรวมข้อมูลของการจัดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มมะขามป้อมก็พบว่า การเสริมสร้างความรู้และทักษะในลักษณะนี้ ส่งผลต่อการทำงานที่ง่ายขึ้นและหลากหลายขึ้นในเยาวชนและผู้จัดที่นำเครื่องมือนี้ไปใช้ในการพัฒนาต่อ ยอด

2.รศ.ดร.ศิริพันธุ์ สุวรรณมรรคา และ รศ.ดร.พิมพันธ์ เฉชะคุปต์ นักการศึกษา นักวิจัย และ นักออกแบบกระบวนการเรียนรู้ แสดงความคิดเห็นไว้ว่า การเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยเป็นการเรียนรู้เหมือนดอกไม้บาน คือ เบิกบานจากน้อยไปมาก ลักษณะการเรียนรู้เหมือนดอกไม้บานออก ซึ่งไม่เหมือนกับการเติมน้ำในแก้ว กล่าวคือ

“เยาวชนทุกคนมีกิจกรรมอยู่แล้ว กิจกรรมสร้างสรรค์ละครเป็นการทำให้เมล็ดพันธุ์โต เป็นการเติบโตภายใน ไม่ใช่เติมทรายที่ว่างเปล่าจากน้อยไปมาก ไม่ใช่คอนกรีตเติมน้ำในแก้ว แต่เป็นการเจริญงอกงามจากในไปนอก กิจกรรมนี้เป็นการกระตุ้นสิ่งที่มีอยู่แล้วที่มีในตัวตน เช่น คุณธรรม ความแตกต่างหลากหลาย แต่พอได้ลองสร้างสรรค์ละคร ทำให้เกิดประสบการณ์แบบลงมือ รับรู้ รู้สึก เกิดเป็นความรู้และประสบการณ์ได้ในที่สุด เป็นเสมือนการปลูกจิตวิญญาณให้มันตื้นขึ้นมา เป็นการปลูกทุกด้านพร้อมๆ กัน เป็นเหมือนการเติบโตจากดอกไม้ตูมเป็นดอกไม้บาน พอบานเต็มที่ก็พร้อมจะไปสู่การงอกงามต่อไป”

(รศ.ดร.ศิริพันธุ์ สุวรรณมรรคา, สัมภาษณ์ 18 มีนาคม 2556)

นอกจากนี้ รศ.ดร.พิมพันธ์ เฉชะคุปต์ ยังกล่าวไปในทิศทางเดียวกันด้วยว่า

“การพัฒนาด้วยกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยนี้ จะทำให้เยาวชนที่เปรียบเสมือนดอกไม้ตูม ค่อยๆบานออก ละครเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนา มันคืออยู่แล้ว แต่ใช้ว่าจะบานได้เลยเมื่อแรกเริ่มทำ การเปลี่ยนแปลงนิสัยเป็นสิ่งที่ต้องใช้เวลา และเมื่อ

เยาวชนที่ เป็นผู้เรียนรู้มีความต่างกันด้วย Background ของชีวิต จึงพัฒนา
ออกมาได้แตกต่างกัน”

(รศ.ดร.พิมพันธ์ เคะชะคุปต์, สัมภาษณ์ 18 มีนาคม 2556)

นอกจากนี้ รศ.ดร.ศิริพันธุ์ สุวรรณมรรคา ยังเสนอว่า

“กระบวนการแบบนี้มันต้องเข้าไปอยู่ในโรงเรียนอย่างเป็นทางการ
ต้องช่วยบ้านเมือง ให้คิดได้แบบนี้ แล้วถ้าเขาจะรักประเทศชาติแบบไหน
ก็เป็นแบบของเขา ความสำคัญคือตัวเขาต้องคิดให้ได้ ว่าเรื่องสิทธิ อำนาจ
เนือหามาจากตัวเรา ถ้าเราดูแลตัวเราได้ เราก็ดูแลคนอื่นและสังคมได้ พอ
เริ่มทำ มีมิตรภาพเกิดขึ้น พูฟอง เบิกบาน พอทำเสร็จ แล้วก็บาน เพราะทำ
ร่วมกัน”

(รศ.ดร.ศิริพันธุ์ สุวรรณมรรคา, สัมภาษณ์ 18 มีนาคม 2556)

รศ.ดร.ศิริพันธุ์ สุวรรณมรรคา มองว่าความแตกต่างเป็นเรื่องที่สำคัญ การที่เยาวชนทำความเข้าใจภารกิจ(Mission)ของการทำละครเพื่ออะไร ตัวเรา สังคม ร่วมกัน ได้ พอทำสำเร็จ ทุกคนรับรู้
ได้ว่าได้เกิดการเรียนรู้เนื้อหาของวิถีประชาธิปไตยทั้ง 11 ประเด็นนี้

ในทัศนะของรศ.ดร.ศิริพันธุ์ สุวรรณมรรคา มองว่าขั้นตอนที่สำคัญมากขึ้นตอนหนึ่งคือขั้น
ประเมินผล(Post-Production) เป็นขั้นตอนแห่งการ “ชิมลิ้ม” เพราะตอนที่เยาวชนสร้างสรรค์ละคร
นั้นไม่ค่อยมีเวลาสำหรับ “การคิดใคร่ครวญ” แต่พอประเมินผลในช่วงสุดท้ายของการสร้างสรรค์
นั้น เยาวชนจะเกิด “การเห็นคุณค่าในตัวเอง” (Self-Esteems) ซึ่งทำให้เยาวชนเห็นประโยชน์ของตน
ที่มีต่อสังคม แล้วพวกเขาจะไม่ละเลยต่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองใดๆทั้งสิ้น จะมีความเป็น
พลเมืองเชิงรุก (Active Citizen) ที่เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ความคิดเรื่อง ไม่ใช่หน้าที่ฉัน นั้นจะค่อยๆหมด
ไป

ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่า “การเห็นคุณค่าในตัวเอง” (Self-Esteems) นั้น มีความสอดคล้องกับ
“ความรู้สึกมีประสิทธิภาพทางการเมือง” ซึ่งความรู้สึกนี้ จะเกิดขึ้นเมื่อเยาวชนเห็นคุณค่าในตนเอง
ว่าตนมีประโยชน์ต่อบ้านเมือง มีคุณค่าต่อสังคม และรู้สึกว่าคุณสามารถมีส่วนช่วยเปลี่ยนแปลงให้

สังคมดีขึ้นได้ด้วยการมีส่วนร่วมในกิจการต่างๆ ซึ่งความรู้สึกร่วมมีประสิทธิภาพทางการเมืองนี้จัดเป็นกระบวนการขัดเกลาทางการเมืองรูปแบบหนึ่งในการพัฒนาเยาวชนให้เป็นพลเมืองเชิงรุก (Active Citizen) อีกด้วย

3. ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญ และนักการละครเพื่อการพัฒนา ได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับคุณค่าของละคร 2 ประการคือ

3.1 คุณค่าของละครในเชิงกระบวนการ

3.2 คุณค่าของละครในเชิงเนื้อหา

โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1 คุณค่าของละครในเชิงกระบวนการ

ปาริชาติ จิ่งวิวัฒนาภรณ์ (2554) คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์(ปี พ.ศ.2556) กล่าวว่า

“ การที่ละครสร้างสรรค์จะสามารถเปลี่ยนแปลงสังคมได้นั้น ขึ้นอยู่กับวาระและโอกาสที่สังคมจะได้สัมผัสกับละครเรื่องนั้น ถ้าหากละครไม่ได้รับความสนใจ ก็อาจจะสร้างความเปลี่ยนแปลงระดับสังคมได้ยาก ... อย่างไม่ดีไม่ว่าจะไปถึงจุดนั้นหรือไม่ คนที่อยู่ในกระบวนการของการทำละคร ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่ทำงานเบื้องหลัง ค้นหาข้อมูลหรือแม้แต่ตัวนักแสดงจะเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่แล้ว เพราะการทำละครจะเป็นตัวขับให้เราต้องหันหน้ามาพูดคุยกัน มาปฏิสัมพันธ์กัน โดยตัวของงาน มันจะขับเน้นให้เราต้องหันหน้ามีพูดคุยกัน แลกเปลี่ยนกัน ฟังกัน ถกกัน โดยกระบวนการของมันเอง”

ในการปฏิสัมพันธ์นั้น ผู้เรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครก็จะเกิดการเรียนรู้จากกันและกัน เป็นกระจกให้กันและกัน ซึ่ง ปาริชาติ จิ่งวิวัฒนาภรณ์ (2554) ยังเสนอให้กระทรวงศึกษาทำความเข้าใจในศาสตร์นี้มากยิ่งขึ้น โดยมองว่า

“ถ้าหากกระทรวงศึกษาสามารถทำความเข้าใจกับศาสตร์ของละครสร้างสรรค์อย่างแท้จริง จะทำให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่ เพราะมีผลการวิจัยสะท้อนออกมาแล้วว่า นักเรียนที่ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้แบบละครสร้างสรรค์นั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงทุกคน และเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี โดยอาจจะเปลี่ยนในอัตราที่ไม่เท่ากัน ซึ่งพิสูจน์ได้ 3 ด้าน 1) มีการเปลี่ยนแปลงด้านปัญญา เรียนรู้ดีขึ้น มีความตั้งใจเรียนมากขึ้น 2) เป็นเรื่องของจิตพิสัย เป็นเรื่องของความเห็นอกเห็นใจ การมีความตระหนักรู้ถึงผู้อื่น มีความเกื้อกูลกัน เห็นคนอื่นเป็นคน 3) เปลี่ยนด้านทักษะ เช่นเด็กที่ติดเล่นแต่อินเทอร์เน็ต ก็มีการเปลี่ยนแปลงทักษะความเป็นมนุษย์ รู้จักฟังคนอื่น รู้จักมองตาคนอื่น รู้จักรับรู้การดำรงอยู่ของเพื่อนมนุษย์ รู้จักสื่อสารเป็น ถ่ายทอดไป ทักษะเหล่านี้สำคัญ ไม่ใช่แค่แท็บเล็ตหรืออินเทอร์เน็ตจะไม่สำคัญ แต่ตอนนี้มันกลายเป็นว่าเด็กใช้เวลา กับสิ่งเหล่านี้มากเกินไปหรือไม่ มันควรจะมีการสมดุล การที่เด็กมีความเท่าทันเทคโนโลยีก็เป็นเรื่องสำคัญมาก แต่จะทำอย่างไรที่จะให้ละครสร้างสรรค์จะเข้าไปบูรณาการและสร้างความสมดุลในการดำรงอยู่ และการเติบโตให้รู้ว่าการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบไม่ได้อยู่แค่ภายใน โลกเทคโนโลยี แต่อยู่ที่การพัฒนาตัวตน”

(ปารีชาติ จึงวิวัฒนาการณ์, 6 ก.ย. 2554)

นอกจากนี้ นพ.บัญชา พงษ์พานิช กรรมการบริหารแผนงานสร้างสรรค์โอกาสและนวัตกรรม สำนักงานกองทุนสนับสนุนและส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) บอกไว้ในการเสวนา “ละครศิลปะในการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงของเยาวชน” ถึงข้อดีการสร้างกติกาให้เยาวชนลงพื้นที่เก็บข้อมูลก่อนนำมาประยุกต์เป็นบทละครว่า อย่างน้อยๆ ได้ช่วยทำให้เกิดกระบวนการคิดโดยยึดโยงกับข้อมูลจริงๆ ผ่านการสัมผัส การพิจารณาด้วยตัวเองอย่างรอบด้าน ซึ่งนั่นย่อมทำให้กิจกรรมที่พวกเขาได้ทำมีมิติความลึกมากกว่าการปรุงแต่งด้วยจินตนาการเพียงอย่างเดียว

“ข้อมูลที่เขาได้คือความจริง เกิดการสะท้อน การบอกเล่าด้วยความจริงที่ผ่านการเรียนรู้มาแล้ว ไม่ใช่ความจริงแบบหลอกๆ ขณะเดียวกันระหว่างที่พวกเขา

ได้ลงพื้นที่นั่นมันก็เหมือนเป็นการกระตุ้นให้เกิดการค้นคว้า ต่อยอดข้อมูล เกิดกระบวนการคิดเพื่อให้ไปถึงเป้าหมาย เกิดความรู้ใหม่ๆ ควบคู่ไปกับความเพลิกเพลิน เหมือนกับเรียนรู้เพื่อนำไปสู่ปัญญา”

(นพ.บัญชา พงษ์พานิช ให้สัมภาษณ์ ใน นสพ.คมชัดลึก วันที่ 7 กันยายน 2554)

ในตัวของเขาตนเอง ก็ได้กล่าวไว้ว่า

“ละคร เปลี่ยน ตัวเอง. หนูรู้สึกว่าการทำให้กระบวนการคิดของตัวเองดีขึ้น และมุมมองด้านทัศนคติต่อผู้คน โลก และสังคมเปลี่ยนไป คือละครช่วยให้การคิดของตัวเองที่เคยคับข้องและไม่มีเหตุไม่มีผล เพื่อฝัน ไปตาม โลกที่ไม่มีจริง พอได้เข้าร่วมหรือได้ทำละครเองแล้วมันช่วยที่จะให้ตัวเองคิดให้ละเอียด มองเหตุ มองผล มองถึงหลักความเป็นจริง มอง ในด้านที่เกิดขึ้นจริง ๆ ที่ไม่ได้ปรุงแต่งหรือสร้างเรื่องขึ้นมา ซึ่งมันทำให้เราเข้าใจในชิ้นงานที่เราจะทำและถูกถ่ายทอดมาในละคร จริง ๆ แล้วละครมันไม่ได้เป็นเครื่องมือที่ช่วยสะท้อนให้เห็นภาพในสังคมเท่านั้น แต่หนูคิดว่ามันช่วยสะท้อนกลับให้ตัวเองด้วย”

(นางสาวพิชญา มาตมิตร์ ตัวแทนจากทีมเยาวชนตะขบป่า ให้สัมภาษณ์

ใน มติชนออนไลน์ วันที่ 6 กันยายน 2554)

นอกจากนี้คุณค่าของละครในเชิงกระบวนการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยให้กับผู้อื่นได้อีกด้วย ปาริชาติ จึงวิวัฒนาการ (2554) กล่าวถึงคำว่า “สังคม” เป็นคำที่ใหญ่ นักการละครเองคงไม่กล้าที่จะออกมารับประกันได้ว่าละครจะไปทำให้สังคมเปลี่ยนแปลง แต่ในบางจุดก็สามารถที่จะขับเคลื่อนได้ หน้าที่หนึ่งที่ละครพอจะช่วยเหลือได้คือ สร้างสำนึกบางอย่างให้กับสังคม แต่โอกาสและพื้นที่สำหรับละครนั้นน้อยลงไปทุกที

“โอกาสที่ละครดีๆ ละครที่มีคุณภาพ ที่บอกถึงสภาวะภายในของมนุษย์และสภาวะที่มนุษย์ต้องเจอ กับการเปลี่ยนแปลงของโลกมีไม่มากนัก เพราะพื้นที่ที่ละครเหล่านี้ จะได้มีโอกาสไปปรากฏตัวมันน้อยลงไปทุกที เราไม่มีพื้นที่เลย แม้เราจะมีหอศิลป์วัฒนธรรมทั่วประเทศ มีทุกจังหวัด แต่พื้นที่เหล่านี้อยู่ในมือ

ของคนตัวเล็กๆ ที่ทำงานศิลปะที่พูดถึงเสียงของคนในพื้นที่อย่างแท้จริง ซึ่งคำถามที่ตามมาคืออำนาจการตัดสินใจเปิดพื้นที่ที่เป็นของใคร และใครกลุ่มนั้นเปิดพื้นที่ให้กับใครในสังคมของประชาธิปไตยโดยการเรียกร้องเปิดพื้นที่ต้องให้กับคนหลากหลายกลุ่ม ไม่ใช่ใครกลุ่มใดกลุ่มเดียว ไม่ใช่กลุ่มที่ฝักใฝ่กับการเมืองเพียงอย่างเดียว มันควรต้องเปิดพื้นที่ให้คนหลากหลายมากที่สุด หลายชาติพันธุ์มากที่สุด หลายภาษามากที่สุด เพื่อที่เราจะได้มีพื้นที่ของการรับฟังกันและกัน รับฟังให้มากๆ เพื่อที่เราจะเข้าใจกันและกัน ... การจะไปสู่สังคมสันติสุข สังคมปรองดอง สังคมที่มีความสุข มันต้องเริ่มต้นด้วยการที่ต่างคนต่างฝ่าย ต้องรับฟังคนอื่นบ้าง ไม่ใช่เพียงแค่ตัดสินคนอื่น หรือกล่าวหาคนอื่น หรือคิดไปเอง หรือว่ารับข้อมูลอะไรบางอย่างที่เราอาจจะไม่ได้พูดคุยกันอย่างแท้จริง ซึ่งในละครช่วยให้คนที่คิดตรงกันข้ามกันต้องมานั่งคุยกัน เพราะฉะนั้นมันเป็นสื่อในตัวเองที่มีประสิทธิภาพสูงส่งมาก ละครมีชีวิตเสมอ ละคร เป็นของมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิต เพราะฉะนั้นพลังของสิ่งมีชีวิตมีพลังมหาศาลมากกว่าอื่นใดในโลกนี้ ทั้งนี้ถ้ารัฐปรารถนาอย่างจริงใจให้เกิดสันติในสังคมไทย ละครก็เป็นอีกหนึ่งเครื่องมือท่ามกลางเครื่องมืออื่นอีกหลากหลาย ที่จะทำให้คนได้หันหน้ามาคุยกัน”

ในเชิงกระบวนการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยนั้น มีผู้เชี่ยวชาญทั้งจากกลุ่มละครบางพลีและนักการละครเพื่อการพัฒนาเห็นตรงกันว่า การเมืองเป็นเรื่องของอำนาจประชาธิปไตยเป็นเครื่องมือที่จะจัดสรรอำนาจให้กับคน ในขั้นตอนต่างๆ ณะสร้างสรรค์ละครก็ล้วนทำให้เกิดวิถีประชาธิปไตยได้ทั้งสิ้น

3.2 คุณค่าของละครในเชิงเนื้อหา

จากประวัติศาสตร์ชาติไทย เราพบการใช้ละครในการพัฒนาเชิงเนื้อหาให้กับผู้ชมหรือผู้รับสารในสังคมได้อีกด้วย เห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บทละครไว้เพื่อสอน ดังคำกล่าวที่ว่า “การละคร นอกจากจะเป็นเครื่องบันเทิงและให้ความสุขแล้ว ยังเป็นวิถีแห่งการศึกษาที่สำคัญ เพราะละครเป็นสิ่งที่จะโน้มน้าวจิตใจคน ให้เห็นผิดเห็นชอบ

ได้ ทำให้จิตใจสูงขึ้น” (อ้างถึงใน ฉวีวรรณ กินาวงศ์, 2520) ดังสะท้อนให้เห็นในบท พระราชนิพนธ์เรื่อง *ฉวยอำนาจ* (ศรีอยุธยา, ม.ป.ป.) ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ไว้เพื่อสะท้อนแนวคิดเรื่องการปกครองและเรื่อง *มหาดมะ* (พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ม.ป.ป.) ที่สะท้อนแนวคิดเรื่องจิตสาธารณะอันเป็นคุณลักษณะหนึ่งของวิถีประชาธิปไตย เป็นต้น

นอกจากนี้ ในยุคที่จอมพล ป.พิบูลย์สงครามเป็นนายกรัฐมนตรีของไทย ก็มีการใช้ละครเข้ามาเพื่อให้ความรู้และโน้มน้าวใจคนในชาติให้มีลักษณะของการเชื่อผู้นำอีกด้วย โดยหลวงวิจิตรวาทการจะประพันธ์บทละครเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการโน้มน้าวใจประชาชนในชาติให้เชื่อในผู้นำอีกด้วย เห็นได้จากงานวิจัยเรื่องวาทวิเคราะห์บทละครของหลวงวิจิตรวาทการกับการสร้างค่านิยมที่กล่าวถึงการวิเคราะห์บทละครของหลวงวิจิตรวาทการว่าส่วนใหญ่แล้วจะมีเนื้อหาทางการเมืองการปกครองเป็นหลัก โดยเน้นกลวิธีที่สร้างความสะเทือนใจก่อนแล้วจึงตามด้วยสารที่ต้องการส่ง โดยนิยมส่งสารผ่านฉากหน้ามาน บทสนทนา เนื้อเรื่อง บุคลิกของตัวละครและบทเพลงเป็นส่วนใหญ่ โดยผู้รับสารนั้นจะประทับใจและจดจำเพลงที่ใช้ประกอบละครมากที่สุด (พรพรหม ทิพยมนตรี, 2543)

มัทนี โมฆศาร่า รัตนิน กล่าวว่า “ละครสอนให้คนเป็นคนดี...ละครมันสะท้อนปัญหาต่างๆในชีวิต ละครสะท้อนชีวิต มันเสนอทางแก้ไขให้เราเลือก” (สัมภาษณ์, 24 ต.ค. 2554) ขณะที่สุรพล วิรุฬห์รักษ์ กล่าวว่า “ละครมันเป็นสื่อที่เอาไว้ใช้เวลาสื่อสาร ที่สื่อได้ทั้งรสชาติและข้อมูล ซึ่งพลังในการสื่อสารนั้นจะสูงกว่าปกติ คือมีพลังในการโน้มน้าวใจด้วย”

จากทั้งหมดที่ได้กล่าวมาจึงเป็นคุณค่าของละครที่มีผลต่อการพัฒนาชีวิตมนุษย์ พัฒนาคุณค่าในตนเอง ผู้อื่น และผู้ชมหรือผู้รับสาร ได้อีกด้วย

ส่วนข้อมูลจากการสัมภาษณ์พบว่าจากเดิมที่ผู้เชี่ยวชาญแสดงความเห็นไว้ 2 ทศนะว่า กระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนนั้นมีลักษณะที่เกิดขึ้นอย่างสูงสุดทุกขั้นตอนการสร้างสรรค์ได้ หากผู้จัดกระบวนการเรียนรู้มีความรู้และทักษะละครที่ดีพอ ในขณะที่อีกท่านหนึ่งมองว่าเป็นการเรียนรู้จากภายในค่อยๆเกิดระดับการเรียนรู้ที่มากขึ้นในแต่ละขั้นของการสร้างสรรค์ละคร เสมือนดอกไม้บาน ทั้งนี้เมื่อนำแนวคิดนี้มาเสนอในการสัมภาษณ์ ผู้เข้าร่วมสัมมนามีความเห็นว่ ทั้ง 2 ลักษณะนั้นมีแนวโน้มไปในทางเดียวกันและเป็น

จริงได้ โดยมองว่า การเรียนรู้ที่ว่าจะมีลักษณะที่เกิดจากภายในตนก่อนและออกสู่ภายนอกในแต่ ละขั้นตอนของการสร้างสรรค์ละคร เกิดขึ้นทั้งระดับความรู้ จิตใจ และพฤติกรรมในระดับมากที่สุด ได้ในแต่ละขั้น แต่ต้องเริ่มจากภายในก่อน และต้องอาศัยผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ที่เชี่ยวชาญทักษะ ละครเป็นผู้ดูแล หรืออาจสร้างพี่เลี้ยง(Coach)ด้านการละครประกบคู่ไปกับครูที่ทำงานในพื้นที่นั้นๆ เพื่อคอยช่วยเหลือในกระบวนการสร้างสรรค์ละครที่เกิดขึ้น ก็จะช่วยให้เกิดการเรียนรู้เนื้อหาวิถี ประชาธิปไตยในระดับมากที่สุดในทุกขั้นตอนการสร้างสรรค์ละครได้

แต่ในความคิดของผู้วิจัย จุดตั้งต้นของการทำวิจัยเรื่องนี้เริ่มต้นจากการที่เห็นว่า โรงเรียน มหาวิทยาลัย และชุมชน หลากๆแห่ง มีกิจกรรมสร้างสรรค์ละครเป็นทุนเดิมของกลุ่มสังคมอยู่แล้ว แม้ว่าการสร้างสรรค์ละครนั้นจะไม่ได้ถูกต้องตามหลักการของทฤษฎีทางการละครแบบเต็มร้อย แต่ สิ่งสำคัญคือกระบวนการเรียนรู้ขณะสร้างสรรค์ละครในการปรับปรุง เพิ่มพูน เปลี่ยนแปลง และ ประยุกต์ ขั้นตอนต่างๆในการสร้างสรรค์ภายใต้เงื่อนไขและข้อกำหนดบางอย่างของกลุ่มผู้จัด กระบวนการเรียนรู้และพื้นที่ที่ตนสังกัดอยู่ สิ่งสำคัญคือการเรียนรู้จากตัวเอง ที่จะเห็นศักยภาพ และคุณค่าภายในตนในการลุกขึ้นมาสร้างสรรค์หรือจัดกระบวนการเรียนรู้ชุดนี้ เมื่อพวกเขาถึงเห็น ศักยภาพและคุณค่าของตนเองแล้ว การได้รับพลังเสริมจากผู้สนับสนุนในการเพิ่มทุน ทั้งใน ส่วน ของความรู้ด้านการละครและการศึกษา การจัดสรรทรัพยากร และงบประมาณ เพื่อเป็นทุนให้เขา นำไปต่อยอดทุนสังคมที่เขาอยู่ นำไปจัดกระบวนการเรียนรู้ของตนเองและผู้อื่นได้ หากเป็นใน ลักษณะนี้ก็จะทำให้เกิดการยอมรับในกันและกัน เห็นคุณค่าของกันและกัน อันนำไปสู่ความร่วมมือ จากหลายฝ่าย ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ก็จะไม่โดดเดี่ยว สามารถมีคนทีปรึกษาหารือได้ แลกเปลี่ยน ความคิดเห็นและเครื่องมือกันได้ และผู้สนับสนุนก็ไม่เหน็ดเหนื่อยไป ไม่ต้องรับผิดชอบทุกอย่าง เหมือนที่เคยผ่านมา นำไปสู่การฟังฟังตนเองได้ในที่สุด ซึ่งนี่คือหัวใจของวิถีประชาธิปไตยอย่าง หนึ่ง

4. วิธีการและขั้นตอนการเรียนรู้

วิธีการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยผ่านการสร้างสรรค์ละคร เน้นการเรียนรู้แบบสรรค์สร้าง ความรู้ด้วยตัวผู้เรียนเอง (Constructivism) ผ่านการลงมือทำละคร โดยมีขั้นตอนการเรียนรู้ดังนี้

4.1 ขั้นนำ เป็นขั้นตอนที่เยาวชนจะทราบบทอุปสรรคในการเรียนรู้

4.2 ขันตบทวนความรู้เดิม เป็นขั้นตอนการทำงานที่อาศัยความรู้เดิมที่เกี่ยวข้องกับวิถีประชาธิปไตยมาใช้ในการสร้างสรรค์ละคร

4.3 ขันปรับเปลี่ยนแนวความคิด เป็นขั้นตอนของการทำให้ผู้เรียนเข้าใจได้ดีขึ้น ผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม นำไปสู่การสร้างความคิดใหม่และประเมินความคิดใหม่นี้ มีกระบวนการปรับเปลี่ยนแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับวิถีประชาธิปไตย เป็น 3 ขั้นตอน คือ

4.3.1 เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างการทำงานมากขึ้น

4.3.2 การสร้างความคิดใหม่ อาทิ เกิดความคิดและทัศนคติใหม่

4.3.3 ประเมินความคิดใหม่

4.4 ขันนำความคิดไปใช้ เป็นขั้นตอนที่เยาวชนได้นำความคิดหรือความรู้ไปใช้ในสถานการณ์ต่างๆทั้งที่คุ้นเคยและไม่คุ้นเคย

4.5 ขันทบทวน คือการค้นพบว่าตนเองได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง เมื่อเทียบกับก่อนเริ่มต้นบทเรียน

5.แหล่งข้อมูลการเรียนรู้

แหล่งข้อมูลการเรียนรู้ของเยาวชนขณะสร้างสรรค์ละคร แบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ คือ

5.1 ประเภทของแหล่งข้อมูล

5.1.1 แหล่งข้อมูลในรูปแบบของบุคคล/กลุ่มคน ที่คอยให้คำแนะนำและช่วยเหลือระหว่างขั้นตอนการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยของเยาวชนขณะสร้างสรรค์ละคร ประกอบด้วย

1)ที่ปรึกษา/พี่เลี้ยง/โค้ช คือ ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญทางด้านเครื่องมือละคร มีหน้าที่ติดอาวุธของเครื่องมือละครให้กับเยาวชน ให้คำแนะนำ ชี้แนะแนวทางและการแก้ไขปัญหา หากเยาวชนร้องขอ

2) ครู/อาจารย์ คือ ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนรู้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากการสร้างสรรค์ละคร ในส่วนนี้ ผู้เชี่ยวชาญบางท่านมีความเห็นว่า ละครที่จะมีความรู้ด้านเครื่องมือละคร จะทำให้สามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ระดับความเข้มข้นของเนื้อหาอยู่ในระดับ 5 คือ มากที่สุดได้ในทุกเนื้อหาและทุกระดับของความรู้ ทั้งความรู้ จิตใจ และพฤติกรรม

3) พ่อแม่/ครอบครัว/ผู้ปกครอง คือ ผู้ที่สร้างทุนทางประสบการณ์ให้เยาวชน โดยเยาวชนสามารถดึงทุนเหล่านั้นมาใช้ในยามคับขันหรือใช้เพื่อการทำงานในการสร้างสรรค์ละคร โดยทุนที่ว่านี้เป็นรูปแบบของความรู้ จิตใจ และพฤติกรรมที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตย เป็นต้น

4) บุคคลสาธารณะ/บุคคลในสื่อ คือ ผู้ที่มีอิทธิพลต่อความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมของเยาวชน เป็นต้นแบบ (Role Model) ของเยาวชน อาทิ นักการเมือง ดารา นักแสดง ผู้ที่อยู่ในกระแส เช่น น้องเนยรัชฎ์โลก พุฒิ เดชอุดม เป็นต้น

5.1.2 แหล่งข้อมูลในรูปแบบของสื่อ โดยสื่อเหล่านี้เป็นแหล่งข้อมูลในการค้นคว้าในการดำเนินงาน แหล่งนัดพบ ประชุมงาน ประชาสัมพันธ์ และประกาศระดมพล ในการทำงานแต่ละครั้ง เป็นต้น ประกอบด้วย

1) เทคโนโลยี/เครือข่ายทางสังคม อาทิ YouTube Facebook Line Whatapps

2) หนังสือ

5.1.3 แหล่งข้อมูลในรูปแบบของสถานที่ อาทิ ชุมชน เป็นแหล่งข้อมูลที่เป็นพื้นฐานในการเก็บข้อมูลเพื่อมองหาประเด็นในการสร้างสรรค์เรื่องราวของละคร ที่จะย้อนไปสื่อสารกลับไปยังชุมชน

5.2 ที่มาของแหล่งข้อมูล

5.2.1 ในสถาบันการศึกษา เป็นครู อาจารย์ ที่ปรึกษาชมรม ในสถาบันการศึกษา

5.2.2 นอกสถาบันการศึกษา เป็นพี่เลี้ยงของโครงการ ชาวบ้านในชุมชน พ่อแม่และครอบครัว องค์กรอิสระ กลุ่มละคร ที่สามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ด้านการสร้างสรรค์ละครให้กับเยาวชนและผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ได้ เป็นต้น

6. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้

6.1 คน

บุคคลที่มาจากรูปแบบของการบริหารอำนาจในการทำงานสร้างสรรค์ที่แตกต่างกัน ก็มีรายละเอียดของการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยที่แตกต่างกัน กล่าวคือ บุคคลที่อยู่รูปแบบของการใช้อำนาจในแนวคิดในการสร้างสรรค์งานก็มีแนวโน้มที่จะใช้อำนาจแบบแนวคิดส่งต่อกันเป็นทอดๆ อาทิ จากครูผู้ผู้นำเยาวชน และจากผู้นำเยาวชนส่งต่อเยาวชนด้วยกันเองอีกทอดหนึ่งเป็นต้น ดังนั้น สำหรับกลุ่มที่มีลักษณะการบริหารอำนาจในแนวคิดนั้น หากผู้นำมีความเป็นประชาธิปไตยที่มากพอ จะสามารถทำให้เกิดวิถีประชาธิปไตยในการสร้างสรรค์งานละครได้

ในขณะที่ในกลุ่มที่มาจากการบริหารอำนาจในแนวราบ แม้ไม่มีรูปแบบการบริหารจัดการแบบแนวคิดที่ชัดเจน แต่ด้วยวิถีประชาธิปไตยแบบไทย ที่เน้นระบบอาวุโสก็ยังทำให้เห็นระบบการสั่งการ การขอมงาน ต่อแนวคิดของผู้ที่มีอาวุโสมากกว่า โดยการทำงานที่ว่านี้จะเน้นการทำงานบนฐานของความสามัคคีและมีบรรยากาศที่ดีในการทำงาน จึงทำให้เยาวชนเกิดการยอม (Compromise) เพื่อให้งานของส่วนรวมสำเร็จลุล่วง ในกลุ่มทำงานลักษณะนี้ หากสมาชิกในกลุ่มมีความเป็นประชาธิปไตยที่มากพอและมีจำนวนสมาชิกที่มีวิถีประชาธิปไตยที่มากพอ ก็จะทำให้เกิดวิถีประชาธิปไตยในการสร้างสรรค์ละครได้

และในรูปแบบการบริหารอำนาจผสมผสานก็เช่นกัน มีลักษณะของการกำหนด ออกแบบเงื่อนไขบางอย่าง แต่ในขณะที่เดียวกันผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ผู้สนับสนุน และคนรอบข้าง ก็เปิดโอกาสให้เยาวชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดเงื่อนไขหรือออกแบบการเรียนรู้ของตนเองในปัจจัยการเรียนรู้บางอย่าง ลักษณะการบริหารอำนาจในแบบนี้ จะส่งผลให้เกิดการฟังกันและกันมากขึ้น รู้จักการให้และการรับ (Give and Take) ทำให้เยาวชนผู้สร้างสรรค์เกิดภาวะเห็นคุณค่าในตนเอง (Self-Esteems) อันเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย กล่าวคือ การจะทำให้เยาวชนกลายเป็นพลเมืองเชิงรุก (Active Citizen) ได้นั้น ต้องทำให้เยาวชนเกิดความรู้สึกมีประสิทธิภาพทางการเมืองเสียก่อน และความรู้สึกนี้ก็มีรากฐานมาจากความภูมิใจและเห็นคุณค่าในตนเองนั่นเอง

จึงอาจกล่าวได้ว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ในเรื่องของคนกับอำนาจในการบริหารจัดการ นั้น ในสังคมไทยไม่มีการบริหารอำนาจแบบแนวราบที่แท้จริง จะมีเครือข่ายของความสัมพันธ์ ระบบอาวุโส ที่เข้ามามีส่วนต่อการปฏิบัติและไม่ปฏิบัติกิจการของกลุ่ม และส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของกลุ่มเยาวชนอยู่ ทั้งนี้ มิได้หมายความว่าเมื่อเกิดสิ่งขึ้นแล้วจะไม่ดีไปเสียหมด เพราะใน ส่วนที่ดีคือ เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เห็นความสำเร็จของส่วนรวมสำคัญกว่าส่วนตน เพียงแต่ทุก การกระทำที่เกิดขึ้นนี้ ควรอยู่บนฐานของคุณธรรมเพื่อนำพากลุ่มไปสู่เป้าหมายที่พึงปรารถนาด้วย

6.2 ความคิด

ปัจจัยนี้มีผลต่อพฤติกรรมที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนเป็นอย่างมาก เนื่องจาก ในกระบวนการสร้างสรรค์ละคร เยาวชนจะปรับเปลี่ยนความรู้ จิตใจ พฤติกรรม เพื่อมีวิถี ประชาธิปไตย ขณะสร้างสรรค์ละคร โดยผ่านการสร้างตัวตนแบบใหม่ ที่อาศัยการให้ความหมาย และคุณค่าใหม่ ผ่านกระบวนการสร้างสัญลักษณ์ใหม่ นำไปสู่การแปลความหมายใหม่ นำไปสู่การ ประเมินผลใหม่ นำไปสู่การนิยามและกำหนดพฤติกรรมใหม่ และนำไปสู่ตัวตนใหม่ ซึ่งสอดคล้อง กับขั้นตอนการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยตามแนวคิด Constructivism ที่เน้นการเรียนรู้ผ่าน 5 ขั้นตอน คือ ขั้นนำ ขั้นทบทวนความรู้เดิม ขั้นปรับเปลี่ยนแนวคิด ขั้นนำไปใช้ และขั้นทบทวน โดยเยาวชนที่ สามารถผ่านขั้นที่ 3 ขั้นปรับเปลี่ยนแนวความคิดไปได้ จะสามารถมีพฤติกรรมและตัวตนใหม่ได้ ในขณะที่เยาวชนคนไหนยังยึดที่จะใช้ความรู้หรือวิถีประชาธิปไตยแบบเดิมในการสร้างสรรค์งาน และทำงานร่วมกับกลุ่ม เยาวชนคนนั้นก็จะไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงใด ทั้งนี้เป็นได้ 2 ประการ คือ 1. เยาวชนพอใจต่อการทำงานแบบเบ็ดเสร็จ จึงเลือกใช้วิธีการสั่งการแบบเบ็ดเสร็จเข้ามาใช้เพื่อมุ่งหวัง ให้เกิดความรวดเร็วในการทำงาน เยาวชนนี้จึงไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีประชาธิปไตยแต่อย่างใด กับ 2.เยาวชนมีความเป็นประชาธิปไตยเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว จึงเลือกใช้วิถีเดิมในการสร้างสรรค์งาน กระบวนการทำงานของเยาวชนนี้จึงมีความเป็นประชาธิปไตย แต่ไม่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะ เป็นประชาธิปไตยมาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เป็นต้น

ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับทุนสังคมเดิมที่เยาวชนมีอยู่แล้วด้วยว่า เขาเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยใน ลักษณะไหนมา เน้นการบริหารจัดการอำนาจในการสร้างสรรค์งานแบบใด และการสร้างสรรค์ ละครนี้ทำให้เขาเปลี่ยนไปหรือไม่ อย่างไร เป็นต้น

6.3 พื้นที่

ปัจจัยเรื่องพื้นที่แบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ คือ

6.3.1 พื้นที่ทางกายภาพ

เป็นพื้นที่ทางกายภาพที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการสร้างสรรคงานอย่างมีวิถีประชาธิปไตย มีทั้งพื้นที่เปิด และพื้นที่ปิด โดยส่วนใหญ่พบว่า พื้นที่เปิดจะเกิดวิถีประชาธิปไตยมากกว่า เนื่องจากไม่ถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขของผู้มีอำนาจ เงื่อนไขของเวลาและงบประมาณ แต่ในพื้นที่ปิด จะก่อให้เกิดวิถีประชาธิปไตยในเชิงการต่อรองทางอำนาจที่ค่อนข้างสูงกว่า เนื่องจากถูกเงื่อนไขในการควบคุมในกระบวนการเรียนรู้ค่อนข้างมาก จึงทำให้เยาวชนเกิดการเรียนรู้ที่จะต่อสู้และต่อรองเงื่อนไขต่างๆ ทำให้เกิดพลเมืองเชิงรุก (Active Citizen) มากขึ้น แต่ในทางตรงข้าม ในบางพื้นที่ อาจเกิดภาวะจำยอมภายใต้เงื่อนไข โดยปราศจากการเรียกร้องสิทธิที่พึงมี

ดังนั้นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ทั้งสองแบบจึงมีผลต่อการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยทั้งพื้นที่แบบเปิดและแบบปิด ขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้เรียนรู้ว่ามีลักษณะของการเป็นพลเมืองเชิงรุก (Active Citizen) ที่มีส่วนร่วมในกิจการของกลุ่มมากน้อยเพียงใด

6.3.2 พื้นที่ทางความคิดและพื้นที่ทางสังคม

เยาวชนที่มีความรู้สึกถึงการมีประสิทธิภาพทางการเมืองของตนเองสูง จะเชื่อมั่นว่าตนมีพื้นที่ทางความคิดที่สามารถแสดงความคิดเห็นต่อส่วนรวมได้ภายใต้สิทธิที่พึงมีในระบอบประชาธิปไตย เยาวชนเหล่านี้จะมีพื้นที่ทางสังคมของตัวเองค่อนข้างเด่นชัด ส่วนใหญ่จะเป็นผู้นำหรือผู้กระทำการในบทบาทสำคัญๆ ในละคร อาทิ ผู้กำกับการแสดง หัวหน้าฝ่ายศิลป์ต่างๆ เป็นต้น ในขณะที่เยาวชนที่เป็นผู้ปฏิบัติกรทั่วไป อาทิ นักแสดงจะคิดเพียงว่าตนทำตามหน้าที่ของตนเองคือเชื่อฟังผู้กำกับการแสดง จึงทำให้พื้นที่ทางความคิดของตนถูกจำกัดด้วยหน้าที่และความเชื่อเหล่านี้ แต่เยาวชนเหล่านี้จะมีพื้นที่ทางสังคมที่เด่นชัดในวันแสดง ซึ่งจัดเป็นเบื้องหน้าของการแสดงละคร จึงทำให้เยาวชนรู้สึกถึงการมีประสิทธิภาพทางการเมืองของตนเองสูงขึ้น ทำให้กล้าที่จะแสดงตนเข้าไปในพื้นที่ทางสังคมมากยิ่งขึ้น ในขั้นของการแสดงซึ่งเป็นขั้นที่ 2 ของการสร้างสรรคละคร

ดังนั้น บทบาทหน้าที่ที่เยาวชนได้รับหรือทำงานอยู่นั้น ย่อมส่งผลต่อเสรีภาพในการใช้พื้นที่ทางความคิดและพื้นที่ทางสังคมด้วย

6.4 เทคโนโลยี

เป็นปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องค่อนข้างมากในการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยของเยาวชนในรูปแบบการเรียนรู้แบบ Constructivism นี้โดยเทคโนโลยีที่เยาวชนเลือกใช้ค่อนข้างมากคือเครือข่ายทางสังคม (Social Network) และโทรศัพท์ เพื่อใช้ในการติดต่อสื่อสาร นัดหมาย ประชุม ประชาสัมพันธ์ และเข้าถึงความรู้ที่จะทำให้ตนมีอำนาจในการต่อรองมากยิ่งขึ้น

เยาวชนคนไหนมีการเข้าถึงหรือครอบครองทรัพยากรด้านเทคโนโลยีได้มากกว่า ก็จะมีอำนาจในการต่อรองต่อกลุ่มได้มากขึ้น อำนาจที่ว่านี้ยังมาจากทักษะความเชี่ยวชาญด้านเทคโนโลยีที่เยาวชนมีเป็นทุนเดิมอยู่แล้วด้วย

ดังนั้นหากต้องการเสริมกระบวนการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยอย่างทั่วถึง การคิดทักษะด้านเทคโนโลยีก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ควรคำนึงถึง เพราะบนฐานของข้อมูลที่มากมายบนโลกออนไลน์ในปัจจุบัน เยาวชนที่รู้จักคิดวิเคราะห์บนฐานของเหตุผล รู้จักเลือกใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีเพื่อกิจการของส่วนรวม บนสิทธิของตนและไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมระบอบประชาธิปไตย ที่ต้องการความแตกต่างหลากหลายของข้อมูลและแหล่งเรียนรู้ด้วย

ตอนที่ 2 รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน

กระบวนการเรียนรู้ที่สามารถพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนนั้น เกิดจากผลของการศึกษาที่ผู้วิจัยศึกษากระบวนการเรียนรู้ของเยาวชนที่พัฒนาวิถีประชาธิปไตยผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ละคร จัดเป็นการเรียนรู้บนฐานของการสร้างสรรค์ละคร (TCBL : Theatre Creating Based Learning) คือ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการบูรณาการการเรียนรู้หลากหลายรูปแบบ ทั้ง การเรียนรู้บนฐานของโครงการ (PBL : Project Based Learning) การเรียนรู้บนฐานของปัญหา (PBL : Problem Based Learning) การเรียนรู้ผ่านการสืบเสาะ (Inquiry) การเรียนรู้แบบบูรณาการ

(Intregrated Learning) การศึกษาตนเอง (Self Study) และการเรียนรู้ผ่านกระบวนการกลุ่ม (Group Co-operation) ที่พัฒนาวิถีประชาธิปไตยทั้งในระดับปัญญา จิตใจ และพฤติกรรม ผ่านการเลือกรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับเงื่อนไขของตนเอง ระหว่าง 1)กระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยแบบทางการที่เน้นการมีวิถีประชาธิปไตยแบบตัวแทน และ 2)กระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยแบบกึ่งทางการที่เน้นการมีวิถีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ที่นำไปสู่เยาวชนที่เบ่งบานด้านวิถีประชาธิปไตยได้ในที่สุด

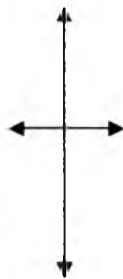
กลุ่มเป้าหมายในการศึกษามีลักษณะการบริหารอำนาจแตกต่างกัน คือ บริหารอำนาจแบบ แนวคิ่ง แนวราบ และแนวผสมผสาน และจากการศึกษาจึงพบรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน คือ รูปแบบกระบวนการเรียนรู้แบบ PPlus+ (PPlus plus) ประกอบด้วยกระบวนการเรียนรู้ที่มีต้นทางคือ ผู้เรียนรู้ที่มีระดับในการเข้าถึงอำนาจแตกต่างกันหลากหลายกัน กลางทางคือวิธีการและเนื้อหาในการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตย และปลายทางคือเป้าหมายของการเรียนรู้คือการอยู่ร่วมกันได้ในสังคมเดียวกัน ภายใต้เงื่อนไขและปัจจัยการเรียนรู้ เรื่องคน ความคิด พื้นที่ และเทคโนโลยี โดยมีรายละเอียดของรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ดังนี้

2.1 รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนแบบพลัสพลัส (PPlus+) ประกอบด้วย P:Practice L:Learning us : us = เรา และ + = การบริหารอำนาจแบบผสมผสาน

การศึกษาเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน” นั้น มีจุดตั้งต้นในการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายตามการบริหารอำนาจในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของผู้จัดและเยาวชน 3 ลักษณะ คือ 1)การบริหารอำนาจแบบแนวคิ่ง 2)การบริหารอำนาจแบบแนวราบ และ 3)การบริหารอำนาจแบบผสมผสาน ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า ในการบริหารอำนาจแบบแนวคิ่งนั้นผู้จัดซึ่งเป็นอาจารย์ก็มีได้มีลักษณะของการสั่งการแบบ 100 % จนไม่เปิดโอกาสให้กับกลุ่มเยาวชนในการเลือกหรือตัดสินใจ ในขณะที่กลุ่มเยาวชนในชมรมศิลปะการแสดง ก็ไม่พบการบริหารอำนาจแบบแนวราบ 100 % เนื่องจากภายใต้ความเท่าเทียมกัน

ของเขาวชมนั้น มีเรื่องอาวุโสในชั้นปีที่นิสิตอยู่เป็นตัวกำหนดโครงสร้างอำนาจบางประการด้วย อีกทั้งผู้จัดกระบวนการเรียนรู้นั้น แม้ว่าจะไม่ได้กำหนด ภาวะเกณฑ์ ควบคุมด้วยอำนาจแบบแนวตั้ง แต่เขาวชมนก็ให้ความเคารพนับถือ เรียกว่า “แม่” และให้การเชื่อฟังพอสมควร ส่วนกลุ่มที่มีการบริหารอำนาจแบบผสมผสานนั้น ในกลุ่มเขาวชมนจะมีผู้นำ 1 คนและบริหารอำนาจแบบแนวราบระหว่างเพื่อนสมาชิก แต่ก็ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขบางประการของผู้จัด ซึ่งมีลักษณะการบริหารอำนาจที่คล้ายคลึงกับแนวตั้ง คือ กำหนดเกณฑ์และเงื่อนไขบางประการให้กับเขาวชมน อาทิ จำนวนรอบการแสดง จำนวนวันที่เข้าค่าย การส่งงาน เป็นต้น แต่ก็ยังเปิดโอกาสให้เขาวชมนได้มีส่วนร่วมในการสร้างกติกาและตัดสินใจหลายประการด้วย จากการศึกษาจึงพบลักษณะการบริหารอำนาจในแต่ละกลุ่มดังนี้

1.การบริหารอำนาจของผู้จัดและเขาวชมนของกลุ่มละครในโรงเรียน

ภาพที่ 15 ภาพประกอบกระบวนการเรียนรู้แบบพลัสพลัส 1

จากรูปจะเห็นว่า มีลักษณะการบริหารอำนาจแบบแนวตั้งมากกว่าแนวราบ จึงอาจทำให้เขาวชมนที่ร่วมสร้างสรรค์ขาดแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์และมีส่วนร่วมไม่มากเท่าที่ควร และทำให้เขาวชมนขาดเสรีภาพในการแสดงออกทางความคิดเห็นอีกด้วย

2.การบริหารอำนาจของผู้จัดและเขาวชมนของกลุ่มละครในชมรมศิลปะการแสดง

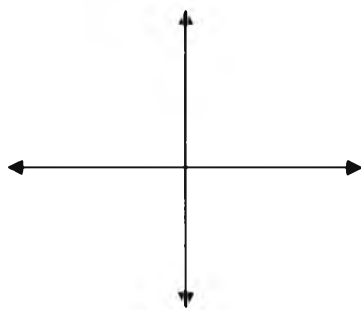

ภาพที่ 16 ภาพประกอบกระบวนการเรียนรู้แบบพลัสพลัส 2

จากรูปจะเห็นว่า มีลักษณะการบริหารอำนาจแบบแนวราบมากกว่าแนวตั้ง จึงทำให้เขาวชมนมีส่วนร่วมในการทำงานสร้างสรรค์ละครได้อย่างเต็มที่ โดยมีผู้จัดกระบวนการและเขาวชมนที่มี

อาจโศกกว่าเป็นผู้ควบคุมการสร้างสรรค์ แต่ก็ยังสามารถก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมได้ ทั้งนี้รูปแบบการบริหารจัดการอำนาจแบบนี้เน้นเยาวชนต้องมีทุนในตัวเองก่อน มิฉะนั้น อำนาจที่อยู่ในมือเยาวชนโดยขาดความรอบคอบในการตัดสินใจ ขาดประสบการณ์ในการวิเคราะห์สิ่งต่างๆ ก็อาจทำให้เกิดปัญหาพวกมากลากไปได้ การบริหารอำนาจในลักษณะนี้จึงต้องขึ้นอยู่กับความเป็นประชาธิปไตยในตัวของผู้นำ ผู้จัด และผู้ร่วมกระบวนการด้วย จึงจะทำให้เกิดการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยที่แท้จริง

3.การบริหารอำนาจของผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ มุลินธิสื่อชาวบ้าน มะขามป้อมและเยาวชนกลุ่มละครอิสระ

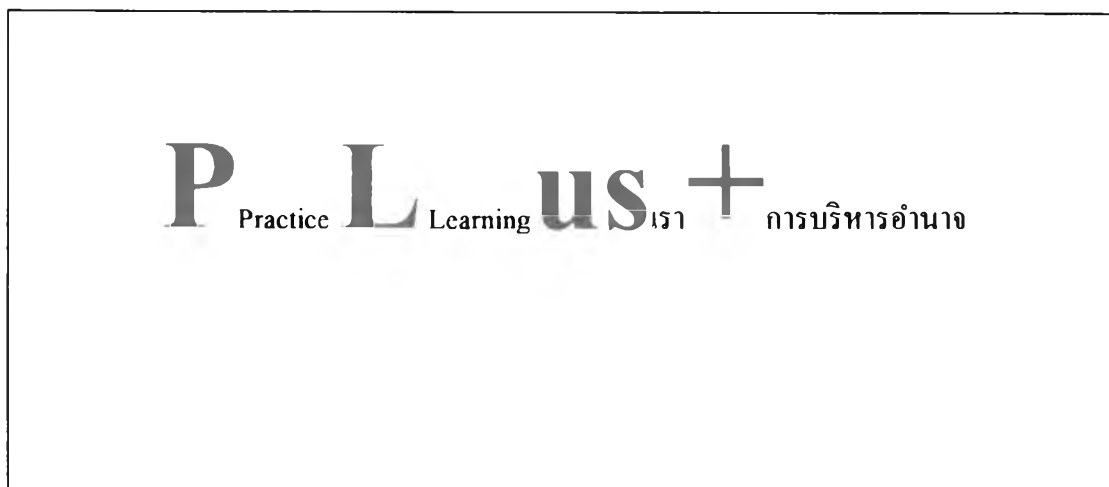

ภาพที่ 17 ภาพประกอบกระบวนการเรียนรู้แบบพลัสพลัส 3

จากรูปจะเห็นว่า มีลักษณะการบริหารอำนาจแบบผสมผสานกัน จึงทำให้เยาวชนมีส่วนร่วมในการทำงานสร้างสรรค์ละครได้อย่างเต็มที่ภายใต้การวางองค์ประกอบในการช่วยเหลือและจัดกระบวนการเรียนรู้โดยผู้จัดโดยเปิดโอกาสให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบการเรียนรู้ของตนเองได้ด้วย ทั้งนี้รูปแบบการบริหารจัดการอำนาจแบบนี้ ต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขความเป็นประชาธิปไตยในตัวของผู้นำ ผู้จัด และผู้ร่วมกระบวนการเช่นเดียวกับลักษณะด้านบน จึงจะทำให้เกิดการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยที่แท้จริงได้

ดังนั้นผู้วิจัยจึงพบรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยภายใต้การบริหารอำนาจที่คล้ายคลึงกันในรูปแบบผสมผสานแต่แตกต่างกันที่ความเข้มข้นของรูปแบบอำนาจที่ผสมผสานเท่านั้น ดังรูปเครื่องหมายบวก ที่เป็นสัญลักษณ์ของรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยภายใต้การบริหารอำนาจแบบ (PLus+) P:Practice

L:Learning us : us = เรา และ +คือ การบริหารอำนาจแบบผสมผสานภายใต้เงื่อนไขและปัจจัย
 ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 18 ภาพกระบวนการเรียนรู้แบบพลัสพลัส (Plus+)

สามารถอธิบายได้ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้แบบพลัสพลัส (PLus+) หมายถึงรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ผ่านการ
 สร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตย ภายใต้การบริหารอำนาจแบบผสมผสานที่มีเงื่อนไข
 และปัจจัย ด้านคน ความคิด พื้นที่ และเทคโนโลยี โดยที่เยาวชนผู้ร่วมสร้างสรรค์ละครจะสรรค์
 สร้างความรู้(Constructor) เรื่องวิถีประชาธิปไตย ผ่านการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การคิด การลง
 มือทำ การบริหารอำนาจอย่างมีดุลยภาพและการบริหารงานภายในกลุ่มอย่างมีประชาธิปไตย ทั้งนี้
 การบริหารอำนาจแบบ (PLus+) นี้ ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของกลุ่มที่มีผู้นำและสมาชิกในกลุ่ม
 เรียนรู้ที่มีความเป็นประชาธิปไตยเพียงพอด้วย จึงจะสามารถสร้างการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยให้
 เกิดขึ้นระหว่างกัน

มีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

I.P:Practice เน้นที่ผู้เรียนรู้ที่มีระดับการเข้าถึงอำนาจที่แตกต่างหลากหลาย ด้วยการฝึกฝน
 ปฏิบัติ เพื่อนำไปสู่การเป็นบุคคลที่มีวิถีประชาธิปไตย

2.L:Learning เน้นที่วิธีการและเนื้อหาในการเรียนรู้ ที่เน้นการสรรสร้างความรู้ขึ้นเอง (Construct) ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อให้เกิดการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตย

3.us : us = เรา เน้นที่เป้าหมายของการเรียนรู้ คือ การอยู่ร่วมกันได้ในสังคมเดียวกัน

4. + เน้นที่การผสมผสานอำนาจ การควบคุมและบริหารจัดการอำนาจภายในตนเองและภายนอกตนเองอย่างมีดุลยภาพเพื่อเป็นประชาธิปไตย ภายใต้เงื่อนไขและปัจจัยการเรียนรู้ เรื่องคน ความคิด พื้นที่ และเทคโนโลยี

แต่ละส่วนมีรายละเอียดดังนี้

1.P:Practice

เน้นที่ผู้เรียนรู้ที่มีระดับการเข้าถึงอำนาจที่แตกต่างหลากหลาย ด้วยการฝึกฝน ปฏิบัติ เพื่อนำไปสู่การเป็นบุคคลที่มีวิถีประชาธิปไตย ในการฝึกฝนและปฏิบัตินั้น ควรคำนึงถึงความหลากหลายของปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยของบุคคล ที่ทำให้บุคคลมีระดับในการเข้าถึงอำนาจได้แตกต่างกัน วิถีประชาธิปไตยที่สำคัญมากในการฝึกฝนนี้จึงเป็นเรื่องการยอมรับความแตกต่าง ทั้งนี้ มีบุคคลที่มีระดับการเข้าถึงอำนาจแตกต่างกันแบ่งตามปัจจัยได้ดังนี้

1.1 คนและความคิด

ภายใต้สังคมประชาธิปไตยนั้น มีคนที่มีความกล้าแสดงออกทางความคิดเห็นที่แตกต่างหลากหลายกัน อันนำไปสู่ผลของวิถีประชาธิปไตยในสังคมด้วย สามารถแบ่งรูปแบบของคนในสังคมได้ 3 รูปแบบ คือ

1.1.1 คนที่เป็นอิสระจากโครงสร้าง มีจุดยืนของตนเอง

คนที่เป็นอิสระจากโครงสร้าง มีจุดยืนของตนเอง จะมีความภูมิใจในตนเอง (Self Esteem) และมีความมั่นใจในตนเอง (Self Confident) ค่อนข้างมาก รู้ความต้องการและเป้าหมายของตน ทำให้เกิดการลงมือทำอย่างทุ่มเทและกระตือรือร้น เพราะรู้ว่าสิ่งที่ตนทำอยู่นั้นเพื่ออะไร คนเหล่านี้รู้จักตนเองและสามารถวางแผนเพื่อพัฒนาตนเองได้

จากการสังเคราะห์งานทั้งหมดพบว่า สิ่งสำคัญของการฝึกฝน ปฏิบัติ เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของคนกลุ่มนี้คือ การฝึกฝนเพื่อให้มีพฤติกรรมที่ยอมรับความแตกต่างด้วยการฟังให้มากขึ้น สิ่งที่ต้องระวังคือการให้เกียรติตนเองมากเกินไป นำไปสู่การดำรงชีวิตแบบปัจเจก ดังนั้นกระบวนการกลุ่มที่เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก็จะสามารถทำให้คนเหล่านี้เรียนรู้ถึงสังคมที่แตกต่างจากตนเองได้ด้วย และยังสามารถอยู่ภายใต้กฎ กติกา บางอย่างของสังคมได้ ภายใต้การคิดวิเคราะห์ด้วยหลักเหตุและผล นอกจากนี้การสร้างแหล่งเรียนรู้ให้กับพวกเขาเพื่อที่เขาจะสามารถสร้างความรู้ได้อย่างอิสระก็เป็นสิ่งจำเป็นเช่นกัน

1.1.2 คนที่ติดอยู่กับโครงสร้างทางสังคมบางส่วน

คนที่ติดอยู่กับ โครงสร้างทางสังคมบางส่วน จะมีความมั่นใจในตนเองระดับหนึ่ง แต่ขาดความกล้าที่จะแตกต่างบนจุดยืนที่ตนเองคิดและเป็น ทำให้สามารถหลุดจาก โครงสร้าง บางอย่างมาได้ แต่ก็ยังติดกับกรอบของคุณค่าที่สังคมยึดถือบางประการ

สิ่งสำคัญของการฝึกฝน ปฏิบัติ เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของคนกลุ่มนี้คือ การฝึกฝนเพื่อให้มีพฤติกรรมความกล้าแสดงออก ความกล้าที่จะแตกต่าง โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการรู้จักตนเอง สืบค้นตนเอง และสร้างสรรค์ความรู้ที่เหมาะสมกับตนเองได้ แม้ว่ากลุ่มนี้ จะมีความมั่นใจในตนเอง (Self Confident) แต่การมีความภูมิใจในตัวเอง (Self-Esteem) ที่ไม่แข็งแรงพอ ก็ทำให้เขาวงเวียนเกิดภาวะพวกราบมากลากไปได้ การเป็นคนที่มีภาวะกลัวๆกล้าๆนี้ หากเจอผู้นำที่มีบทบาทผู้นำที่ดี มีวิถีประชาธิปไตย ก็จะสามารถชักจูงคนเหล่านี้ให้ไปสู่วิถีประชาธิปไตยที่ดีได้ แต่หากผู้นำเป็นพวกขาดคุณธรรมหรือมีกฎ กติกาแบบเน้นประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม ความกล้าของกลุ่มคนเหล่านี้ก็อาจถูกนำมาใช้ในทางที่ไม่เหมาะสมได้ ดังนั้น การเน้นการสร้างความรู้ผ่านกระบวนการกลุ่มให้กับคนเหล่านี้จะช่วยให้เกิดภาวะการเคารพในความแตกต่าง หลากหลายได้ ให้เกียรติตนเองและให้เกียรติผู้อื่นด้วย เป็นความกล้าที่อยู่บนฐานของประโยชน์ของส่วนรวมอย่างแท้จริง

1.1.3 คนที่ติดอยู่กับโครงสร้างทางสังคมอย่างแน่นหนา

คนที่ติดอยู่กับโครงสร้างทางสังคมอย่างแน่นหนา จะมีความกลัวอยู่เต็มไปหมด ทำให้ไม่กล้าที่จะแสดงจุดยืนหรือสิทธิอันชอบธรรมของตนเอง รู้สึกไม่ปลอดภัยหากทำอะไรแตกต่างจากกลุ่ม ยึดค่านิยมของสังคมเป็นหลักในการดำเนินชีวิต

สิ่งสำคัญของการฝึกฝน ปฏิบัติ เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของคนกลุ่มนี้คือการฝึกฝนเพื่อให้มีความรู้และจิตใจที่เห็นความสำคัญของบทบาทและหน้าที่ของตนเองในกลุ่มอันจะนำไปสู่การเห็นคุณค่าของตนเองในกลุ่มและนำไปสู่การมีพฤติกรรมการมีส่วนร่วมได้ในที่สุด ขณะเดียวกันในการจัดกระบวนการเรียนรู้ผู้จัดต้องสร้างบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ที่ปลอดภัย ผู้นำและเพื่อนสมาชิกในกลุ่มกระทำการต้องเปิดพื้นที่ในการยอมรับให้คนเหล่านี้เข้ามามีบทบาทสำคัญบางประการต่อกิจการของกลุ่มด้วย และต้องแวนการตัดสินใจเวลาที่คนกลุ่มนี้ร่วมแสดงความคิดเห็นใดๆในกลุ่ม เพื่อสร้างคุณค่าภายในจิตใจให้กับคนกลุ่มนี้ และเกิดความภูมิใจในตัวเอง (Self-Esteem) ได้ในที่สุด จะนำมาซึ่งความกล้าแสดงออกที่มากขึ้น หรืออย่างน้อย ก็เกิดความภูมิใจในพื้นที่ที่ตนยืนอยู่ พอใจบทบาทหน้าที่ที่ทำอยู่อย่างแท้จริง หากบรรยากาศการเรียนรู้เป็นไปได้อย่างดีให้ความรู้สึกปลอดภัย ก็จะทำให้คนกลุ่มนี้สามารถขยายขอบเขตของการเป็นผู้กระทำการของตนในการมีส่วนร่วมทั้งกิจกรรมของกลุ่มมากยิ่งขึ้น และให้เกียรติตนเองมากยิ่งขึ้นด้วย

1.2 พื้นที่

พื้นที่ที่มีส่วนทำให้คนมีความเป็นประชาธิปไตยมากน้อยต่างกัน กล่าวคือ ประชาธิปไตยเป็นเรื่องของการที่คนทุกคนมีพื้นที่ทางความคิดได้อย่างเท่าเทียมกัน นำไปสู่การมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระ ภายใต้ฐานคิดแบบมีเหตุผล แต่ปัจจัยเรื่องพื้นที่ก็ได้ทำให้เกิดบุคคล 3 ประเภท คือ

1.2.1 บุคคลที่มีพื้นที่ทางสังคม

บุคคลกลุ่มนี้จะเป็นผู้ที่มีทุนทางสังคมบางประการที่ทำให้เกิดความน่าเชื่อถือ น่าไว้วางใจ โดยทุนทางสังคมที่มื่อนั้นมาจากความรู้ ความเชี่ยวชาญ พฤติกรรม และบางครั้งในสังคมไทย หมายถึงคนที่มีฐานะในสังคมค่อนข้างดี มีการศึกษาดี เป็นต้น คนเหล่านี้ไม่ว่าจะพูด

อะไรเสียงของพวกเขาจะมีคนฟังเสมอ ทำให้พวกเขาเกิดความภูมิใจในตนเองและมีความมั่นใจในการแสดงออกและมีส่วนร่วมบนสิทธิ บทบาท และหน้าที่ของตนเอง

สิ่งสำคัญของการฝึกฝน ปฏิบัติ เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของคนกลุ่มนี้คือการฝึกฝนให้มีจิตใจที่ยอมรับความแตกต่างและเกิดพฤติกรรมเอาใจเขามาใส่ใจเรา ด้วยการสร้างทักษะการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Sharing) เพื่อนำทุนของเขาที่มีมาแลกเปลี่ยนและต่อยอดให้กับผู้อื่นที่ เป็นผู้กระทำการในกลุ่มได้ด้วย ผลที่ได้ก็จะยิ่งย้อนกลับไปสร้างความภูมิใจในตนเองให้เกิดขึ้นกับพวกเขา นอกจากนี้ควรฝึกให้คนเหล่านี้เป็นผู้มีทักษะการฟังที่ดี ฝึกการแขวนการตัดสินใจขณะเกิดการประชุมระดมสมองกัน และฝึกให้ยอมรับฟังการวิจารณ์จากผู้อื่นโดยมีจิตใจที่เป็นปกติสุขได้ด้วย เสริมทักษะการคิดบนหลักการของเหตุผล นำไปสู่การยอมรับฟังความคิดเห็นที่หลากหลายได้ ทักษะเหล่านี้สามารถทำได้ผ่านกระบวนการกลุ่มที่มีความหลากหลายของสมาชิกในกลุ่ม

1.2.2 บุคคลที่ไม่มีพื้นที่ทางสังคม

บุคคลเหล่านี้จะเป็นผู้ที่ไม่มีทุนทางสังคม ปราศจากความเชี่ยวชาญ ความรู้และทักษะที่จำเป็น อาทิ การสื่อสาร ทั้งเรื่องความสามารถในการถอดรหัสภาษา ความชำนาญในการใช้ภาษาในการสื่อสาร แม้ว่าบุคคลเหล่านี้จะเป็นผู้ที่มีความกล้าในการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการของกลุ่ม แต่เนื่องจากขาดทุนทางสังคมที่จำเป็นต่อการดำเนินกิจการของกลุ่มนั้นๆจึงทำให้มีส่วนร่วมในกิจการส่วนรวมได้ไม่เต็มขั้นนัก หรือขาดความมั่นใจในการมีส่วนร่วมในกิจการของกลุ่ม

สิ่งสำคัญของการฝึกฝน ปฏิบัติ เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของคนกลุ่มนี้คือการฝึกฝนเพื่อให้เกิดพฤติกรรมการมีส่วนร่วม ด้วยการสร้างเสริมความรู้ ทักษะ ความชำนาญ ด้านที่บุคคลเหล่านี้ขาดแคลน อาทิ ความรู้และทักษะ เรื่องเทคโนโลยี เรื่องภาษา เรื่องสำเนียง เรื่องละคร เป็นต้น เมื่อเยาวชนมีเครื่องมือในการที่จะใช้ในการทำกิจกรรมของกลุ่มแล้วจะเกิดความภูมิใจและความมั่นใจในการทำกิจกรรมของกลุ่มมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ควรเพิ่มโอกาสในการให้บุคคลเหล่านี้เข้าไปมีส่วนร่วมในสิ่งที่พวกเขาสนใจให้มากยิ่งขึ้น และหมั่นเติมเต็มและต่อยอดทักษะที่ขาดแคลนที่จำเป็น ไปพร้อมๆกัน จึงจะถือเป็นการเปิดพื้นที่ให้กับบุคคลเหล่านี้ได้ อาทิ กลุ่มมะขามป้อมที่สนับสนุนต่อยอดความรู้และทักษะเรื่องกายกรรมให้กับกลุ่มละครอิสระ เป็นต้น

1.2.3 บุคคลที่ถูกกีดกันออกจากพื้นที่ทางสังคม

บุคคลเหล่านี้ถูกทำให้ไม่สำคัญ ถูกทำให้เป็นชายขอบ (Marginalization) โดยที่บุคคลเหล่านี้มิได้ปราศจากขดตัวอย่างเช่น การที่เยาวชนบางกลุ่มถูกห้ามไม่ให้สนใจการเมือง โดยอ้างว่าการเมืองเป็นเรื่องของผู้ใหญ่ หรือมีคำกล่าวในสังคมไทยเสมอว่า สิ่งที่ห้ามคุยกันบนโต๊ะอาหารคือ เรื่องการเมืองและเรื่องฟุตบอล คนไทยส่วนใหญ่จึงคิดว่าการเมืองเป็นเรื่องไกลตัว ไม่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตคน คนเหล่านี้ถูกทำให้ไปอยู่ชายขอบของสังคม เสียงของพวกเขาจะไม่ได้รับการใส่ใจ ไม่มีใครฟังความคิดเห็น อาทิ เพศทางเลือกกับความน่าเชื่อถือของผู้นำ หากผู้นำท่านใดมีลักษณะเป็นเพศทางเลือก จะถูกทำให้กลายเป็นความผิด ถูกทำลายชื่อเสียงให้ขาดความน่าเชื่อถือ เพื่อกันคนเหล่านี้ออกไปจากศูนย์กลางอำนาจ เป็นต้น

สิ่งสำคัญของการฝึกฝน ปฏิบัติ เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของคนกลุ่มนี้คือการฝึกฝนเพื่อให้เกิดความกล้าแสดงออกในการทำงาน สิ่งสำคัญของการฝึกฝนนี้จะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องมีการเปิดพื้นที่ให้คนเหล่านี้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง อย่างเท่าเทียมกัน คำนึงถึงสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค กระบวนการกลุ่มจะช่วยให้เกิดคุณลักษณะเหล่านี้ได้ การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี และผู้ฟังก็ควรชวนการตัดสินใจด้วย

1.3 เทคโนโลยี

เทคโนโลยีมีผลต่อการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยและมีผลต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมได้ด้วย สามารถแบ่งบุคคลที่เข้าถึงเทคโนโลยีได้ 3 ลักษณะ คือ

1.3.1 คนที่เข้าถึงเทคโนโลยีได้อย่างเสรี

คือคนที่มีความเชี่ยวชาญ มีทักษะที่จำเป็นสำหรับการเข้าถึงเทคโนโลยี และมีทุนทรัพย์ที่สามารถเข้าถึงเทคโนโลยีได้อย่างเสรี อาทิ เยาวชนที่ใช้เครือข่ายสังคมเข้ามาในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างพื้นที่ให้กับตนเองและกลุ่มสมาชิกได้ เป็นต้น

สิ่งสำคัญของการฝึกฝน ปฏิบัติ เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของคนกลุ่มนี้คือการฝึกฝนเพื่อให้เกิดพฤติกรรมการเมืองที่มีจิตสาธารณะ ด้วยการนำสิ่งที่มีความรู้มาสร้างประโยชน์ใน

กลุ่ม ด้วยการเพิ่มโอกาสให้พวกเขาได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับสมาชิกคนอื่นในกลุ่มทำงาน เพื่อช่วยในการเติมฐานให้กับสมาชิกในกลุ่มให้มีความรู้และทักษะที่ใกล้เคียงกัน

1.3.2 คนที่ไม่สามารถเข้าถึงเทคโนโลยีได้

คนเหล่านี้จะขาดทุนในการเข้าถึงเทคโนโลยี ทั้งทุนทรัพย์ในการเข้าถึงเครื่องมือเครื่องใช้ และขาดทุนทางสังคมเรื่องความรู้ ความเชี่ยวชาญในการจะเข้าไปถึงข้อมูลในเทคโนโลยีเหล่านั้น รวมทั้งบางครั้งไม่รู้จักแหล่งข้อมูลในการเรียนรู้อีกด้วย ทำให้เกิดความคิดและความเชื่อที่ค่อนข้างจำกัด ก้าวไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงของบริบทภายนอก

สิ่งสำคัญของการฝึกฝน ปฏิบัติ เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของคนกลุ่มนี้คือการฝึกฝนให้มีพฤติกรรมที่เน้นความกล้าที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ๆ ที่ตนไม่เคยรู้มาก่อน ผู้จัดอาจเสริมทักษะการใช้เทคโนโลยีในการหาความรู้และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้ และเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงเทคโนโลยีให้บ่อยขึ้น รวมทั้งติดทักษะการรู้เท่าทันสื่อ การคิดวิเคราะห์สาร การวิเคราะห์แหล่งที่มาของสาร เพื่อเพิ่มการมีเหตุมีผลในการใช้เทคโนโลยีด้วย

1.3.3 คนที่ถูกปิดกั้นในการเข้าถึงเทคโนโลยี

คนกลุ่มนี้จะถูกปิดกั้นในการเข้าถึงเทคโนโลยี ด้วยความกังวลของผู้มีอำนาจว่าเทคโนโลยีนี้จะทำให้ผู้ถูกปกครองเกิดการต่อรองอำนาจและทำให้ปกครองได้ยากขึ้น หรือบางกลุ่มเกิดจากความหวังดีของคนบางกลุ่มที่ไม่ปรารถนาให้เยาวชนของตนได้รับรู้ข้อมูลบางประการ เพราะเกรงว่าเยาวชนจะไม่มีภูมิคุ้มกันข้อมูลนั้น

สิ่งสำคัญของการฝึกฝน ปฏิบัติ เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของคนกลุ่มนี้คือการฝึกฝนเพื่อเพิ่มพฤติกรรมการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล เพราะเมื่อพวกเขาได้รับการเปิดโอกาสให้พวกเขาเข้าถึงข้อมูล ได้หลากหลายขึ้นพวกเขาจะได้อรรถการคิดในการวิเคราะห์สิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง จะได้เกิดทักษะชีวิตที่นำไปใช้ในการทำงานด้านอื่นๆ ด้วย โดยผู้จัดกระบวนการเรียนรู้อาจใช้เวลาในการเข้าถึงเทคโนโลยีไปด้วยกัน และพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากประเด็นต่างๆ ที่ได้จากเทคโนโลยีด้วย

2. L: Learning

เน้นที่วิธีการและเนื้อหาในการเรียนรู้ ที่เน้นการสรสร้างความรู้ขึ้นเอง (Construct) ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อให้เกิดการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตย โดยมีเนื้อหาการเรียนรู้ คือ วิถีประชาธิปไตย 9 ประการ

นิยามของประชาธิปไตยตามหลักการที่ได้ปรากฏในร่างกระบวนการเรียนรู้เน้นประชาธิปไตยในอุดมคติ เป็นหลักการมาจากตะวันตกที่เผยแพร่เข้ามาผ่านการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย (Modernization) แต่ในทางปฏิบัติในวิถีคิด วิถีชีวิตของไทยนั้นดำเนินอยู่บนฐานของกระบวนทัศน์ (Paradigm) แบบตะวันออก การพลิกวิถีคิด (Paradigm Shift) ในลักษณะที่เป็นแบบทันทีทันใดจึงไม่สามารถจะเกิดขึ้นและเป็นจริงได้ จึงทำให้คนไทยมีภาวะทวิลักษณ์ (Duolism) จนเกิดคำถามว่า ประเทศไทยรับประชาธิปไตยมาแต่รูปแบบ ส่วนวิธีการนั้นยังไม่ใช่

ในความคิดของผู้วิจัยมองว่า จริงอยู่ที่ฐานคิดของเรายังเป็นแบบตะวันออก แต่ในฐานคิดแบบตะวันออกก็สามารถเกิดประชาธิปไตยแบบเราได้ แต่ทั้งนี้ต้องก้าวข้ามวาทกรรมคำว่า “ประชาธิปไตยแบบไทยๆ” ที่มีคนสร้างไว้ในสังคม ที่ตอกตรึงเราไว้กับความหมายด้านลบของวิถีประชาธิปไตยแบบไทย เพราะผู้วิจัยมองว่า ไม่ว่าจะเป็ประชาธิปไตยแบบไทยหรือแบบเทศ ก็ล้วนมีข้อดีและข้อเสียทั้งนั้น ผู้วิจัยจึงขอกล่าวถึงลักษณะที่ค้นพบจากการศึกษากระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนว่ามีลักษณะที่สะท้อนความเป็นวิถีประชาธิปไตยอย่างไรบ้าง แล้วจะเห็นว่า ในความเป็นประชาธิปไตยแบบไทยนั้นก็มิใช้อยู่ไม่น้อย

โดยลักษณะของประชาธิปไตยภายใต้กระบวนทัศน์แบบตะวันออกนั้นมีดังนี้

ภาพที่ 19 แนวคิดกระบวนการทัศน์ตะวันออกกับวิถีประชาธิปไตยแบบไทย

สามารถอธิบายแผนผังแสดงแนวคิดกระบวนการทัศน์ตะวันออกกับวิถีประชาธิปไตยแบบไทยได้ดังนี้

1) คุณธรรมนำความรู้

กระบวนการทัศน์ตะวันออกเน้นเรื่องจิตใจและคุณธรรมค่อนข้างมาก และจากการทบทวนวรรณกรรมเรื่องเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของไทย ก็จะได้รับข้อเสนอให้เน้นเรื่องคุณธรรมเป็นหลัก อาทิ ท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านว.วชิรเมธี และอื่นๆอีกมากมาย โดยท่านมองว่า การมีคุณธรรมนำความรู้ในประชานิยมไทยนั้นจะทำให้บ้านเมืองและประชาชนอยู่กันอย่างผาสุกร่วมเย็น

ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของผู้จัดกระบวนการทั้งหลาย จึงค่อนข้างเน้นในเรื่องนี้ ทั้งกลุ่มละครในโรงเรียนที่ท่านผู้อำนวยการโรงเรียนย้ำความคิดนี้เสมอว่า “ผู้นำที่ดี ต้องมีคุณธรรม ไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งหรือโอกาสใดก็ตาม ต้องตั้งมั่นบนความสุจริต” และในโครงการของผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ของชมรมศิลปะการแสดงก็ให้ความสำคัญและเน้นย้ำถึงตัวชี้วัดนี้ในโครงการ และในชื่อโครงการว่า “โครงการสื่อสร้างสรรค์คุณธรรม จริยธรรม “ศิลปะการละคร””

ดังนั้นวิถีประชาธิปไตยของไทยจึงค่อนข้างใช้คุณธรรมนำความรู้ในการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตย ซึ่งถือเป็นกระบวนการทัศน์หลักของชาวตะวันออกก็ว่าได้

2) เน้นบูรณาการ

ความสามารถในการบูรณาการ เชื่อมโยง สิ่งที่มีอยู่ เพื่อไปต่อยอดในวิถีชีวิต นี่เป็นสิ่งที่ชาวตะวันออกสามารถทำได้อย่างดี บนรากฐานของกระบวนการทัศน์ที่เน้นการบูรณาการ ไม่เน้นการคิดแบบแยกส่วน แต่เนื่องจากเราปรับแนวคิดทฤษฎีทันสมัยมาจากตะวันตก จึงทำให้หลักการจัดการเรียนรู้ของไทยส่วนใหญ่เป็นแบบแยกส่วน ท่านป.อ.ปยุตโตเคยสะท้อนความเห็นไว้ในหนังสือการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า “การศึกษาไม่ควรแยกส่วนกับชีวิต” สิ่งที่เราเรียนรู้ จึงควรสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน ใช้ในวิถีชีวิตได้ด้วย ถึงแม้ว่าบนฐานการจัดการศึกษาของไทยมีรูปแบบแบบแยกส่วนเป็นสาขา คณะ ช่างต่างๆ แต่ในความเป็นจริง พฤติกรรมขณะสร้างสรรค์ละครกลับพบว่าเยาวชนเน้นการบูรณาการเป็นหลักในการสร้างสรรค์งาน สามารถนำความรู้เดิมที่ตนเชี่ยวชาญมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการสร้างสรรค์ละครได้ อาทิ ความสามารถในการคิด เชื่อมโยงในเยาวชนที่มีบทบาทหน้าที่เป็นนักแสดง ก็ต้องสามารถคิดเชื่อมโยงประสบการณ์ส่วนตัวกับประสบการณ์ของตัวละคร และทำการสื่อสารออกมาเพื่อความสมจริง มีเหตุมีผล หากเยาวชนปราศจากการคิดเชื่อมโยง ก็แสดงว่าเยาวชนคนนั้นยังใช้อัตตาในการแสดง มิใช่แสดงเป็นตัวละครเป็นต้น

ดังนั้นวิถีประชาธิปไตยแบบไทยจึงปรากฏคุณลักษณะนี้ออกมาอย่างเด่นชัด

3) มีบทบาทและหน้าที่แบบไร้พรมแดน

ถึงแม้ว่าเยาวชนจะมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติ เยาวชนจะเน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยเมื่อทำหน้าที่ตนเองเสร็จแล้ว จะเข้าไปช่วยเหลือหน้าที่ของผู้อื่นต่อ หรือแม้แต่ หากเยาวชนคนใดไม่ทำหน้าที่ของตนเอง เยาวชนที่เหลือก็จะอาสาเข้าไปทำแทน เนื่องจากประสงค์ให้งานของส่วนรวมสำเร็จลงได้ บนฐานคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันนี้ ยังนำไปสู่ฐานคิดการปกครองแบบพ่อปกครองลูกด้วย เห็นได้จากผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ในทุกกลุ่ม มีความเอาใจใส่ ดูแล เยาวชนในความปกครองของตนเองในลักษณะคนในครอบครัว ทำให้เกิดความอบอุ่นใจ และกำลังใจให้กับเยาวชนยามที่เยาวชนเผชิญปัญหาด้วย

4) เน้นความสามัคคี ชอบประนีประนอม

จากการทบทวนวรรณกรรม คุณลักษณะข้อนี้เป็นสิ่งที่มีผู้เสนอไว้เป็นคุณลักษณะประชาธิปไตยโดยจำนวนมาก และเมื่อผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจึงพบว่า ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ 2 ใน 3 นั้นเน้นย้ำเรื่องความสามัคคีเป็นหลักในการจัดกระบวนการเรียนรู้ เพราะความสามัคคีสามารถทำให้งานของส่วนรวมสำเร็จลงได้ด้วยดี และเนื่องจากเราเน้นเรื่องความสามัคคีเป็นหลัก ผนวกกับความเชื่อทางศาสนาเรื่องการปล่อยวาง จึงทำให้คนไทยมีภาวะประนีประนอมสูง ซึ่งข้อดีของการประนีประนอมคือเราเกิดภาวะฟุ้งกันมากขึ้น พยายามในการทำความเข้าใจผู้อื่นมากขึ้น เอาใจเขามาใส่ใจเรามากขึ้น และช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะของกระบวนการทัศน์แบบตะวันออกที่เน้น การรวมกลุ่ม (Collective) มากกว่าทางตะวันตกที่เน้นความเป็นปัจเจก (Individual) การประนีประนอมนี้จึงทำให้เราอยู่ร่วมกันได้บนความแตกต่าง และทำให้งานของส่วนรวมสำเร็จลงได้ด้วย แต่ข้อเสียของการประนีประนอมคือ บางครั้งเราถูกอำนาจในการกดทับ ด้วยความอาวุโส ความเคยชิน ความยินยอมพร้อมใจ หรือแม้แต่การยอมจำนน ทำให้เราลืมนที่จะใช้สิทธิในการแสดงจุดยืนทางความคิดของเราบางประการ หรือลืมนที่จะลุกขึ้นมาต่อรองอำนาจบางอย่างกับผู้ที่มีอำนาจ อาทิ ชาวบ้านกับรัฐ ว่าด้วยวิธีคิดที่ไม่ชอบความขัดแย้ง เน้นประนีประนอม บางครั้งรัฐก็เอาเปรียบประชาชนด้วยการทำอะไรตามใจชอบ ปราศจากการถามความคิดเห็นและการเปิดโอกาสให้เรามีส่วนร่วม ดังนั้น ความประนีประนอมเป็นวิถีประชาธิปไตยแบบไทยที่ดี แต่ต้องอยู่ภายใต้การบริหารจัดการอำนาจแบบธรรมาภิบาลที่เน้นการกระจายอำนาจและเน้นการดึงคนเข้ามามีส่วนร่วม

ของผู้นำด้วยและเชื่อว่าความสามัคคีจะทำให้เยาวชนมีวิถีประชาธิปไตยเสมอไป เพราะหากเน้นความสามัคคีเป็นหลัก อาจจะทำให้เยาวชนขาดความกล้าที่จะแตกต่างและขาดความกล้าที่จะแสดงจุดยืนของตนเองก็เป็นที่น่าเป็นห่วง หากเป็นความสามัคคีแบบพวกมากลากไป ก็จะทำให้เกิดการถูกผู้นำใช้มวลชนเป็นอาวุธในการสร้างประโยชน์แก่ตนเองได้ ทุกอย่างที่มีจึงต้องอยู่บนฐานแห่งความพอดี ฐานของคุณธรรม และฐานแห่งเราที่ไม่สร้างความเดือนร้อนให้กับเขาและส่วนรวมด้วย

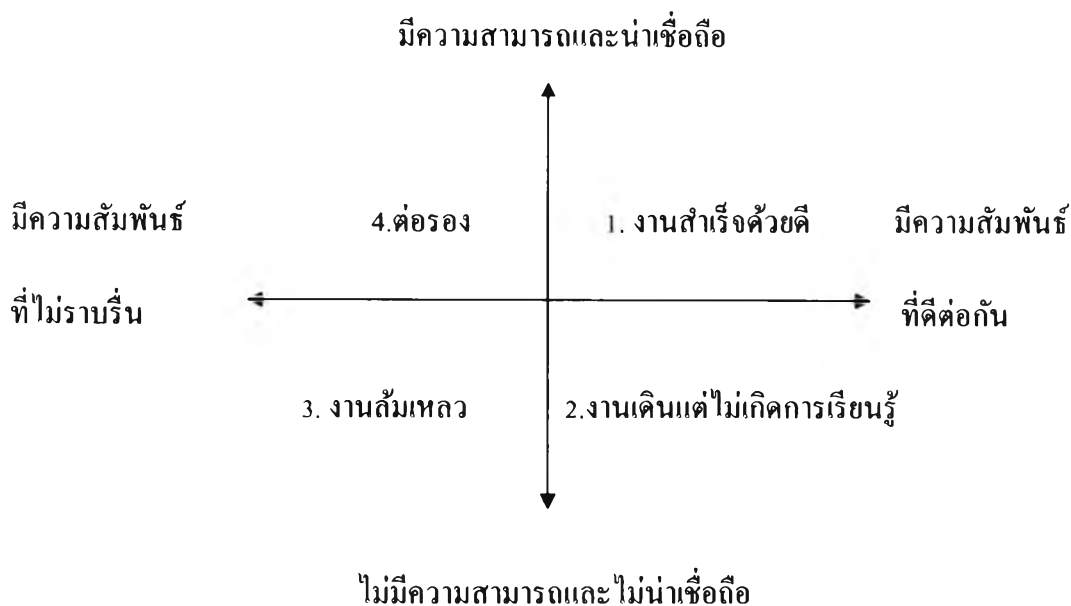
5) มีระยะห่างแห่งสุนทรีย์

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2556) ได้แสดงทัศนะถึงวิถีประชาธิปไตยแบบไทยไว้ว่า “ในประชาธิปไตยแบบไทยนั้น แต่ละคนจะมีระยะห่างแห่งสุนทรีย์ คือ มีระยะห่างของกันและกัน ที่สามารถก้าวไปอยู่ในพื้นที่ของแต่ละคนได้ในระยะหนึ่ง เท่าที่คนก้าวและคนถูกก้าวจะทนไหว ประชาธิปไตยแบบตะวันตกนั้น จะเน้นการรักษาพื้นที่ส่วนตัวและมีความเป็นปัจเจกชน(Individual)ค่อนข้างสูง” ในขณะที่กระบวนทัศน์ตะวันตกจะเน้นการทำงานเป็นกลุ่ม (Collective) ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่การไม่มีระยะห่างใดๆเลยจะทำให้เกิดการกดทับอิสรภาพ ดังนั้นการมีระยะห่างแห่งสุนทรีย์จึงเป็นตัวสะท้อนถึงสิ่งที่เป็นจริงในวิถีประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในประเทศไทย

6) เน้นการสร้างความสัมพันธ์

ในประเด็นนี้ พบว่า วิถีประชาธิปไตยแบบไทยนั้นเน้นการสร้างความสัมพันธ์ขณะทำงานร่วมกันมาก ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า วิถีประชาธิปไตยที่พบขณะสร้างสรรค์ละครของเยาวชนนั้นให้ความสำคัญกับเรื่องความสามัคคีเป็นอย่างมาก เยาวชนจึงนิยมทำงานกับคนที่ตนมีความสัมพันธ์ดีๆ ด้วย จนบางครั้ง ไม่พิจารณาเรื่องความสามารถและความน่าเชื่อถือ เห็นได้จากตารางต่อไปนี้

ภาพที่ 20 ความสัมพันธ์ระหว่างความสามารถและความน่าเชื่อถือกับความสัมพันธ์ที่ส่งผล
ต่อความก้าวหน้าในการทำงานร่วมกัน

จากแผนผังนี้ในการทำงานผ่านกระบวนการกลุ่ม เรามีวิถีประชาธิปไตยที่เน้นทำงานกับคนที่ทำได้ และมีแนวโน้มว่าจะทำได้ดีด้วย แต่ในสังคมแห่งความจริงมิได้เป็นเช่นนี้เสมอไป บางครั้งเราต้องทำงานกับคนที่เรามีความสัมพันธ์แบบไม่ราบรื่น ในความเป็นประชาธิปไตย เราจะทำอย่างไรให้สามารถทำงานร่วมกับคนที่มีความคิด นิสัย และตัวตนต่างจากเราได้อย่างยอมรับความแตกต่างหลากหลาย การได้มีโอกาสทำงานร่วมกับคนที่ต่างกัน จะช่วยเป็นกระจกสะท้อนซึ่งกันและกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน และสามารถเติมเต็มให้กันได้ ในขณะที่หลักการทางจิตวิทยาก็กล่าวไว้เช่นกันว่า มนุษย์ชอบอะไรที่คล้ายตนเอง เหมือนตนเอง จึงไม่แปลกอะไรที่วิถีประชาธิปไตยแบบไทยที่เน้นเรื่องความสามัคคีนั้นจะพบกับผลการศึกษาในลักษณะนี้ ดังนั้นสิ่งที่พึงระวังคือ การสร้างสัมพันธ์ต้องอยู่บนฐานหัวผนวกเข้าไปด้วย จะได้คิดอย่างมีเหตุมีผลมากขึ้น

สิ่งสำคัญของข้อค้นพบนี้ก็คือ เราต้องไม่ลืมว่าแม้ว่างานจะไม่สำเร็จ ล้มเหลว วิถีประชาธิปไตยก็ได้เกิดขึ้นตามอัตรภาพเมื่อคนที่แตกต่างกันมาอยู่ร่วมกันแล้ว ในทางตรงกันข้าม หากงานสำเร็จอย่างราบรื่นด้วยดี เราต้องพิจารณากลับไปว่าเยาวชนเกิดการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยจริงหรือไม่ บนผลงานที่คตินั้นมีการทำงานแบบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงหรือเปล่า หรือยังมีการทำงานแบบอำนาจนิยม หรือใช้ประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่มีลักษณะทำตามผู้นำทุกอย่างโดยไม่มีส่วน

ร่วมหรือเปล่า หากผู้จัดใส่ใจกับกระบวนการเรียนรู้ของเยาวชนในทุกขั้นตอนอย่างแท้จริงแล้ว จะพบว่าผลสำเร็จของผลงานมิใช่ตัวชี้วัดความเป็นประชาธิปไตย หากแต่กระบวนการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้เยาวชนมีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสร้างสรรค์ความรู้(Construct) ในบทบาทหน้าที่และตัวตนที่มีความแตกต่างหลากหลายต่างหาก ที่จะนำไปสู่วิถีประชาธิปไตยของเยาวชนได้

นอกจากความสัมพันธ์ในลักษณะแนวราบระหว่างเยาวชนด้วยกันเองแล้ว ความสัมพันธ์ในแนวดิ่งก็เป็นสิ่งที่เราหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากการเก็บข้อมูลค้นพบว่า กลุ่มผู้จัดกระบวนการเรียนรู้มีลักษณะของการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่สะท้อนความสัมพันธ์แบบ “พ่อปกครองลูก”ค่อนข้างมาก ทั้งในแนวดิ่ง แนวราบ และแนวผสมผสาน ผู้จัดส่วนใหญ่จะเน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกับเยาวชน ทำให้เห็นบรรยากาศในการทำงานที่อบอุ่น แต่ทั้งนี้ต้องระวังเรื่องอำนาจที่แฝงมาด้วยความสัมพันธ์แบบพ่อปกครองนี้ ด้วยวิถีคิดแบบการเคารพอาวุโส ความกตัญญู ทำให้บางครั้งเยาวชนไม่กล้าที่จะเห็นต่างหรือไม่ทำตามผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ดังนั้น หากผู้จัดสามารถแยกความสัมพันธ์กับการทำงานได้อย่างเด่นชัด เยาวชนก็จะสามารถกล้าที่จะแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างได้นอกจากนี้การผนวกฐานคิดเรื่องเหตุผล การคิดวิเคราะห์ ก็สามารถทำให้เยาวชนทำงานร่วมกันและพิจารณาที่ความสามารถมากกว่าความสัมพันธ์ และหากดูจากแผนผังจะพบว่า การเรียนรู้ที่ 1.งานสำเร็จด้วยดี และ 4.ต่อรอง นั้น ได้ผลการเรียนรู้ที่เป็นประชาธิปไตยมากกว่า การเรียนรู้ที่ 2.งานเดิน แต่ไม่เกิดการเรียนรู้ และ 3.งานล้มเหลว เพราะปัจจัยสำคัญคือการทำงานบนฐานคิด และเหตุผล หากการทำงานนั้นผู้จัด ผู้นำ และเยาวชน มีเหตุผล น่าเชื่อถือ มีความสามารถ แม้ว่าความสัมพันธ์จะราบรื่นหรือไม่ ก็ล้วนเกิดผลที่ก่อให้เกิดวิถีประชาธิปไตยได้ทั้งสิ้น

7)ชอบทำงานและประเมินกันในบรรยากาศที่ดี

จากการศึกษาในงานวิจัยพบว่า เยาวชนปรารถนาจะมีบรรยากาศที่ดีในการทำงาน ดังนั้น ผู้นำที่มีเสน่ห์ มีความสามารถด้านการสื่อสารที่ดี อารมณ์ดี จะได้รับการตอบสนองและน่าเชื่อถือมากกว่าผู้นำที่มีลักษณะตรงกันข้าม เห็นได้จากกลุ่มละครในชมรมศิลปการแสดง ที่ลักษณะของผู้นำทั้ง 2 ปีนั้นมีบุคลิกที่แตกต่างกัน ทำให้บรรยากาศการทำงานและความร่วมมือแตกต่างกันด้วย

หากมองในเชิงหลักการวิเคราะห์ตัวละคร คนที่อารมณ์ดี มักจะเป็นคนที่มองโลกเชิงบวก มีวิธีคิดต่อตนเองและผู้อื่นแบบที่ดี (I'm O.K. You're O.K.) ทำให้เข้ากับผู้อื่นได้ง่าย คนเหล่านี้จะมี

แนวคิดต่อผู้อื่นในลักษณะที่เอาใจเขามาใส่ใจเรา ทำอะไรคำนึงถึงผู้อื่น ซึ่งสะท้อนวิถีประชาธิปไตย เรื่องการเคารพซึ่งกันและกัน เมื่อผนวกกับทักษะการสื่อสารที่ดี จึงทำให้บรรยากาศในการทำงานดี เกิดความร่วมมือร่วมใจ สามัคคี เห็นเป้าหมายของส่วนรวมในทางเดียวกัน จึงทำให้งานสำเร็จลงได้อย่างราบรื่น

อีกทั้งคนไทยมีวัฒนธรรมการรักษาหน้าที่ค่อนข้างสูง ดังสำนวนไทยที่มี อาทิ คำนำพริก ละลายแม่น้ำ ผักชีโรยหน้า เป็นต้น สำนวนเหล่านี้สะท้อนวัฒนธรรมการรักษาหน้าที่ของคนไทย ดังนั้นในขั้นการประเมินผลในการสร้างสรรค์ละคร เขาชวนจึงนิยมที่จะประเมินผ่านบรรยากาศที่สบายๆ อย่างการนั่งรถกลับบ้าน การทานข้าวต้มรอบคึก การนั่งรับประทานอาหารในร้านที่มีเพลง ฟังสบายๆ หลังเสร็จงาน ทั้งนี้ วัฒนธรรมแบบนี้พบเห็นได้ในกลุ่มละครอาชีพในประเทศไทยด้วย โดยมีนักแสดงท่านหนึ่งเคยแสดงทัศนะไว้ว่า “ผู้กำกับการแสดงในสมัยก่อนหน้าคุณ พอเค้าให้เราพูดเราก็ไม่กล้า พอได้แอลกอฮอล์หน่อย คล่องเลย กล้าเลย” (พิศาล พัฒนพิระเดช, สัมภาษณ์. 2556) จึงทำให้เกิดวัฒนธรรมในหมู่เยาวชนว่า การประเมินผล เป็นช่วงของการเปิดใจ ต้องใช้สถานที่ที่มีบรรยากาศน่านั่ง น่าพูดคุย และในบางที่ต้องมีแอลกอฮอล์ในงานเลี้ยงปิดโปรดักชั่นด้วย แต่เหนืออื่นใด นอกจากเรื่องของบรรยากาศคือวัตถุประสงค์ในการประเมินที่เน้นการทบทวนและเรียนรู้ กระบวนการที่ผ่านมา ทำให้สามารถนำบทเรียนไปใช้นอกกลุ่มละคร ในชีวิตประจำวัน และในอนาคต ได้อีกด้วย ผู้นำและเขาชวนจึงควรให้ความสำคัญกับวัตถุประสงค์และการประเมินผลควบคู่ไปกับการมีบรรยากาศที่ดีด้วย

8)เอาใจเขามาใส่ใจเรา

ลักษณะของคนที่มีวิถีประชาธิปไตยนั้นควรคำนึงถึงความแตกต่างหลากหลาย โดยให้เกียรติทั้งตัวเองและผู้อื่นที่ต้องประสานหรือสื่อสารด้วย ยอมรับซึ่งกันและกัน จะสามารถทำให้เราอยู่ด้วยกันในสังคมได้ เพราะความแตกต่างบนฐานที่คิดที่ต่างกัน แต่หากมีใจที่ยอมรับและเข้าใจความต่างนั้นได้ เราก็จะได้เปิดมุมมองใหม่ๆ ที่หลากหลายขึ้น นอกจากนี้ภาวะการเอาใจเขามาใส่ใจเรายังทำให้เราเข้าถึงจิตใจของคนที่เราต้องปฏิสัมพันธ์ด้วย

9)มีส่วนร่วมในกิจการของกลุ่มและมีจิตสาธารณะ

การคำนึงถึงแต่ความต้องการส่วนตนไม่คำนึงถึงส่วนรวม ต่อให้มีวิธีการที่เป็นประชาธิปไตยทั้ง 8 ประการที่กล่าวมาแล้ว ก็อาจทำให้เกิดประชาธิปไตยแบบพวกพ้องได้ นำมาซึ่งพวกเรพวกเขา เกิดการคิดและพฤติกรรมหมู่ ซึ่งท่านพุทธทาสเคยกล่าวไว้ว่า หากคนหมู่มากรวมตัวกันทำในเรื่องไม่ดี ประชาธิปไตยแบบนั้นก็อาจทำให้สังคมแย่ลงได้ เพราะพากันไปไปในทางที่ไม่ดี ดังนั้น การมีจิตสาธารณะที่คำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมก่อนส่วนตัวจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้คนมีจิตใจที่เป็นประชาธิปไตยและนำไปสู่การมีพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในกิจการของกลุ่มได้อย่างมีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ ทำให้งานของส่วนรวมสำเร็จลงได้

โดยสรุปคือ ทุกอย่างมีข้อดีและข้อเสีย แม้แต่ประชาธิปไตยบนฐานของกระบวนทัศน์แบบตะวันตกที่แฝงมากับทฤษฎีทันสมัย (Modernization) ก็มีข้อเสียคือเป็นกระบวนทัศน์ที่อยู่ตรงข้ามกับกระบวนทัศน์แบบตะวันออกอย่างสิ้นเชิง จัดเป็นการพลิกวิถีคิด (Paradigm Shift) บนบริบทที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลง วิถีคิดใหม่ที่อยู่บนบริบทเดิมนั้นทำให้เกิดภาวะทวิลักษณ์ (Duolism) ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในตัวเอง ในสังคม ดังนั้น การจะก้าวข้ามความคิดได้นั้น ต้องอยู่บนฐานของความเป็นจริงด้วย เรารู้ว่าประชาธิปไตยตามหลักการและตามอุดมคติเป็นอย่างไร แต่ในความเป็นจริง หากฐานการปฏิบัติและพฤติกรรมของคนในประเทศเรายังเป็นแบบตะวันออกอยู่ เราก็ควรจะรู้เท่าทัน และรู้ว่าจะต้องมีกระบวนการจัดการเรียนรู้อย่างไรที่จะเสริมสร้างให้เกิดการผสมผสานหลักการของเหตุผล บนฐานของปัญญา ให้เกิดมากขึ้น โดยใช้กระบวนการคิดวิเคราะห์ที่เกิดจากการสร้างสรรค์ละครเข้ามาพัฒนาและเสริมส่วนที่ต้องเติมเต็มให้กับเยาวชนของเรา เพื่อให้มีวิถีประชาธิปไตยให้มากขึ้นได้

ทั้งนี้ ในการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยทั้ง 9 ประการ ผ่านการสร้างสรรค์ละคร จะมีขั้นตอนการเรียนรู้ 5 ขั้นตอน คือ

2.1 ขั้นนำ เป็นขั้นตอนที่เยาวชนจะทราบวัตถุประสงค์ในการเรียนรู้ ขั้นนำที่สำคัญที่สุดในการสร้างสรรค์ คือ ขั้นนำของขั้นเตรียมงาน (Pre-Production) ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ละครและสร้างสรรค์ความรู้ของผู้เรียนรู้ โดยที่การเรียนรู้ที่สำคัญในขั้นตอนนี้คือการเรียนรู้เรื่องบทบาทหน้าที่ การรู้บทบาทหน้าที่ของตนเอง เมื่อผู้เรียนรู้บทบาทหน้าที่ ให้

ความสำคัญ และรับผิดชอบตามบทบาทหน้าที่ตนเองได้ การมีส่วนร่วมในกิจการของกลุ่มก็จะเกิดขึ้น

2.2 ขั้นทบทวนความรู้เดิม เป็นขั้นตอนการทำงานที่อาศัยความรู้เดิมที่เกี่ยวข้องกับวิถีประชาธิปไตยมาใช้ในสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ขั้นทบทวนความรู้เดิมที่พบว่าเป็นจุดเริ่มต้นของผู้เรียนรู้ที่จะตัดสินใจนำความรู้เก่ามาลองใช้ในสถานการณ์ใหม่ โดยขั้นทบทวนความรู้เดิมในขั้นเตรียมงาน(Pre-Production)จัดเป็นจุดเริ่มต้นโดยแท้ วิถีประชาธิปไตยที่จำเป็นในการเรียนรู้ขั้นนี้คือการบูรณาการความรู้เก่าเข้ากับสถานการณ์ใหม่ เพื่อให้ผู้เรียนรู้ตัดสินใจว่าจะเลือกใช้ความรู้แบบใด หรือผสมผสานอย่างไร

2.3 ขั้นปรับเปลี่ยนแนวความคิด

เป็นขั้นตอนของการทำให้ผู้เรียนเข้าใจได้ดีขึ้น ผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างสมาชิกในกลุ่มและผู้ชมหรือผู้รับสาร โดยขั้นตอนที่สำคัญในการสร้างการเปลี่ยนแปลงนี้คือ ขั้นการแสดง (Production) ที่ผู้เรียนรู้จะได้ปะทะสังสรรค์กับปฏิริยาแบบย้อนกลับทันทีทันใดของผู้ชม นำไปสู่การสร้างความคิดใหม่และประเมินความคิดใหม่ วิถีประชาธิปไตยที่ได้เรียนรู้คือการยอมรับความแตกต่างหลากหลาย เนื่องจากผู้ชมแต่ละรอบไม่เหมือนกัน ผู้สร้างสรรค์ไม่สามารถคาดหวังให้ปฏิริยาตอบกลับของผู้ชมนั้นเหมือนกันได้ การมีใจกว้างจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นมาก กระบวนการปรับเปลี่ยนแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับวิถีประชาธิปไตยมี 3 ขั้นตอน คือ 1)เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น 2)สร้างความคิดใหม่ และ 3)ประเมินความคิดใหม่ได้ในที่สุด นอกจากนี้ยังมีวิถีประชาธิปไตยที่เด่นชัดอีก 2 ประการคือ ความสามัคคี และการมีส่วนร่วม เนื่องจากในขั้นการแสดงผู้สร้างสรรค์จะรวมใจเป็นหนึ่งเดียวและนำพาละครไปสู่สายตาผู้ชมด้วยใจเดียวกัน วิถีประชาธิปไตยด้านนี้จึงเด่นมาก

2.4 ขั้นนำความคิดไปใช้ เป็นขั้นตอนที่เยาวชนได้นำความคิดหรือความรู้ไปใช้ในสถานการณ์ต่างๆทั้งที่คุ้นเคยและไม่คุ้นเคย เป็นขั้นที่พบมากในการสร้างสรรค์ละครขั้นเตรียมงานและขั้นการแสดง เพราะผู้เรียนรู้จะเกิดภาวะลองผิดลองถูก ผ่านการขัดเกลาจากกลุ่มและสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ตลอดเวลา โดยวิถีประชาธิปไตยที่พบมากคือเรื่องการบูรณาการและการมีส่วนร่วม คือผู้เรียนรู้บูรณาการความคิดใหม่เข้ากับสถานการณ์ที่พบด้วยการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการนั้น

2.5 ขั้นทบทวน คือการค้นพบว่าตนเองได้เปลี่ยนแปลงตนเองไปอย่างไรบ้าง เมื่อเทียบกับก่อนเริ่มต้นบทเรียน เป็นขั้นที่พบมากในขั้นตอนการสร้างสรรค์ขั้นประเมินผล (Post-Production) ที่เยาวชนจะสรรค์สร้างความรู้ (Construct) แบบที่เน้นการฝึกให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น นำไปสู่การปฏิบัติได้ดีขึ้น โดยวิถีประชาธิปไตยที่พบมากคือเรื่องการยอมรับความแตกต่างหลากหลาย การเอาใจเขามาใส่ใจเรา เพื่อให้สามารถรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นที่สะท้อนถึงตนเองในขั้นประเมินผลได้อย่างใจเป็นปกติสุข นำไปสู่การเกิดการเรียนรู้ด้วยใจเป็นกลาง

จึงจะกล่าวได้ว่า การเรียนรู้ในลักษณะนี้เป็นการเรียนรู้แบบดอกไม้บาน คือ เริ่มจากความรู้ สู่จิตใจ และนำไปสู่พฤติกรรมได้ในที่สุด

3.us : us = เรา

เน้นที่เป้าหมายของการเรียนรู้ คือ การอยู่ร่วมกันได้ในสังคมเดียวกัน ขณะที่เยาวชนสร้างสรรค์ละคร เยาวชนก็ได้สร้างสรรค์ความรู้ ใจดี และพฤติกรรมเรื่องวิถีประชาธิปไตยให้กับตนเอง เพื่อนสมาชิกในกลุ่ม และผู้ชมหรือผู้รับสารขณะสื่อสารการแสดงออกไปด้วย จึงจัดเป็นการเรียนรู้ที่สร้างประโยชน์ทั้งกับตนเอง ผู้อื่น และสังคม ภายใต้อารมณ์การเรียนรู้จากคนที่แตกต่างหลากหลาย ทำให้เยาวชนเรียนรู้เรื่องความแตกต่าง จิตสาธารณะ และคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม

4. + (plus)

เน้นที่การผสมผสานอำนาจ การควบคุมและบริหารจัดการอำนาจภายในตนเองและภายนอกตนเองอย่างมีดุลยภาพเพื่อเป็นประชาธิปไตย ภายใต้อารมณ์และปัจจัยการเรียนรู้ เรื่องคน ความคิด พื้นที่ และเทคโนโลยี โดยมีเงื่อนไขและปัจจัยในการเรียนรู้ ประกอบด้วย

4.1 คน

ในการบริหารจัดการอำนาจ หากรูปแบบการบริหารอำนาจเป็นแบบแนวตั้งมากเกินไป ก็เกิดการควบคุม บงการ ทำให้ผู้เรียนรู้ที่อยู่ในกระบวนการเรียนรู้ขาดอิสระในการคิดและขาดพื้นที่ในการแสดงความคิดเห็น ในขณะที่ หากบริหารอำนาจแบบแนวราบมากเกินไป ภายใต้อารมณ์ที่มีความแตกต่างหลากหลายกัน โดยขาดผู้นำนั้น สังคมอาจอยู่ในภาวะไร้ระเบียบ (Chaotic Society) ได้

ทำให้เกิดความระส่ำระสายได้ง่าย ดังนั้น การบริหารอำนาจแบบผสมผสานจึงเป็นเรื่องที่อยู่บนฐานของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นการพบกันครึ่งทางระหว่างเรา กล่าวคือ ในภาวะที่มีผู้นำในการบริหารอำนาจปกครอง ผู้ตามก็ควรมีส่วนร่วมในกิจการต่างๆของส่วนรวมด้วย โดยเน้นการทำงานร่วมกันผ่านกระบวนการกลุ่ม เพื่อให้เกิดวิถีประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

4.2 ความคิด

คือความคิดในการบริหารอำนาจแบบใจเขาใจเรา คำนึงถึงความแตกต่างหลากหลาย โดยมีจุดมุ่งเน้นดังนี้

4.2.1 การกำหนดความคิดและความต้องการในการวางเป้าหมายของงานร่วมกัน
 ดังนั้นในขั้นนำของกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาประชาธิปไตยของเยาวชนจึงสำคัญมาก หากผู้จัดสามารถสร้างแรงจูงใจในการเรียนรู้ด้วยการกำหนดความต้องการในการวางเป้าหมายของงานร่วมกันในตอนต้นได้ ก็จะสามารถทำให้งานสำเร็จลุล่วงได้

4.2.2 ความคิดในเรื่องความมุ่งมั่น แบ่งเป็น (1)ความมุ่งมั่นในตัวของผู้เรียนรู้ ต้องรู้ก่อนว่าการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นนั้น เปลี่ยนเพื่ออะไร ต้องให้เยาวชนเกิดคำถามกับตนเองก่อนว่า เยาวชนเข้าร่วมในกระบวนการเพื่อการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยทำไม เพื่ออะไร และในท้ายที่สุด (2) ความมุ่งมั่นในตัวผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ว่าจะมุ่งมั่นให้เกิดผลสัมฤทธิ์ของงานหรือมุ่งมั่นที่กระบวนการในการพัฒนาและมุ่งมั่นที่ผลการเปลี่ยนแปลงในลักษณะไหน เพราะการเปลี่ยนแปลงไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นทุกคน แต่ผู้จัดต้องรู้สาเหตุว่าปัจจัยใดที่ทำให้เยาวชนผู้นั้นไม่เปลี่ยนแปลงหรือเปลี่ยนแปลงไม่ได้ตามเป้าหมายที่วางไว้ เพราะไม่สำคัญที่ทุกคนต้องเปลี่ยน สำคัญที่ว่าเปลี่ยนเพื่ออะไร และเปลี่ยนอย่างไรมากกว่า เพราะฐานความรู้เดิมของแต่ละคนที่มีไม่เท่ากัน จึงไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนเท่ากัน

4.2.3 ทุนสังคัม คือ สิ่งที่ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้มีอยู่ในประสบการณ์และความคิดของตนเอง ทุนสังคัมที่แตกต่างกันของผู้จัด ก็ส่งผลต่อรูปแบบและลักษณะในการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยว่าจะจะเป็นแบบทางการหรือกึ่งทางการ จะเป็นแบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนหรือแบบมีส่วนร่วม ในทางเดียวกัน ทุนสังคัมที่มีอยู่ในตัวเยาวชนก็เป็นสิ่งที่หล่อหลอมความคิดและ

พฤติกรรมของเยาวชนไว้ตั้งแต่แรกเกิด อาทิ เยาวชนที่ไม่ยอมรับความแตกต่างหลากหลายของความสามารถของเพื่อนเยาวชนมักเกิดจากการที่มีผู้ปกครองที่มีพฤติกรรมต้องการให้บุตรหลานของตนเองโดดเด่นในการแสดงนั้นๆ เช่น จากประสบการณ์ของผู้วิจัยและเพื่อนคณาจารย์ มักจะมีผู้ปกครองมากระซิบและฝากฝังให้จัดตำแหน่งทางการแสดงให้ลูกหลานตนเองอยู่ในตำแหน่งที่เด่นที่สุด และเมื่อลูกหลานแสดงงานโรงเรียนก็มักมีคำถามว่า “แสดงก็โหมง เล่นชุดที่เท่าไร” เพื่อที่จะมาดูเฉพาะการแสดงของบุตรหลานเท่านั้น มีอยู่ครั้งหนึ่งผู้วิจัยได้มีโอกาสจัดแสดงผลงานนักเรียนในโรงละครแบบปิดที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งการจะลุกออกจากที่นั่งในช่วงเปลี่ยนการแสดงนั้นเป็นเรื่องที่ไม่ควรเกิดขึ้นและเป็นภาพที่ดูไม่ดีนัก แต่เมื่อการแสดงของบุตรหลานของผู้ปกครองเหล่านั้นจบ ก็มักจะมีการลุกขึ้นและเดินออกจากโรงละครทุกชุดไป สะท้อนว่า ผู้ปกครองให้ความสำคัญแต่กับเยาวชนบุตรหลานของตนเอง เป็นต้น เยาวชนที่เติบโตมาในประสบการณ์ลักษณะนี้เมื่อโตขึ้น ก็มักจะมีภาวะไม่ยอมรับความแตกต่างหลากหลายของบทบาทหน้าที่ ไม่เคารพความสามารถของผู้อื่น ดังที่ผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) ได้เคยเล่าถึงปัญหาไว้

4.2.4 ระยะเวลาในการทำงาน และระยะเวลาในการตกผลึกทางความคิดและพฤติกรรม ทั้งสองส่วนนี้มีผลต่อการบริหารอำนาจในการเรียนรู้ของเยาวชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะระยะเวลาในการทำงานนั้นหากมีเวลาในการทำงานร่วมกันน้อยเกินไปก็อาจทำให้เกิดการผูกขาดอำนาจ การตัดสินใจแบบเบ็ดเสร็จ และการสร้างความชอบธรรมในอำนาจที่ถือครองของผู้จัดและผู้นำได้ ขณะเดียวกันผู้จัดก็ต้องคำนึงถึงความเป็นจริงในเรื่องระยะเวลาในการตกผลึกทางความคิดและพฤติกรรมในวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนด้วย การจัดกระบวนการเรียนรู้ภายใต้เวลาที่เร่งรัดมากนั้นก็อาจทำให้เกิดผลการเปลี่ยนแปลงระยะหนึ่ง แต่ไม่ยาวนานพอจะคงรูปความรู้และนำไปปรับใช้กับชีวิตประจำวันได้ การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีระยะเวลาที่เหมาะสม ภายใต้เงื่อนไขของผู้จัด และการทำซ้ำจะสามารถทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้น คงอยู่ และเยาวชนสามารถนำไปพัฒนาต่อยอดในชีวิตประจำวันได้ด้วย

4.2.5 ความคิดในการสร้างเนื้อหาในละคร การจะพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนผ่านการสร้างสรรค์ละครนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องที่มีประเด็นเกี่ยวกับประชาธิปไตย ผู้จัดสามารถให้เยาวชนเรียนรู้จากการใช้เรื่องอะไรก็ได้ตามความสนใจของเยาวชน เพราะในการพัฒนาวิถี

ประชาธิปไตยเป็นเรื่องของกระบวนการสร้างสรรค์ละคร มิใช่เนื้อหา เว้นเสียแต่ว่า ผู้จัดอยากให้เยาวชนมีความรู้ในเรื่อง “ระบอบการเมืองการปกครอง” ด้วย ก็สามารถสอดแทรกเนื้อหาที่เกี่ยวข้องไปในละครได้ แต่ต้องระวังว่าไม่ทำให้ชั้นการเรียนรู้ในชั้นนำของเยาวชนนั้นหดหายไปทางที่คิดควรเป็นเรื่องราวที่อยู่ในความสนใจของเยาวชนจะดีกว่า เพราะ “ชั้นนำดี มีชัยไปกว่าครึ่ง” เพื่อป้องกันการเกิด “สุญญากาศทางความคิด” และนำไปสู่ “การแข่งแข่งพฤติกรรม” ของเยาวชนด้วย

4.3 พื้นที่ เน้นที่การเปิดโอกาสให้เยาวชนมีส่วนร่วมในพื้นที่ทางสังคมให้มากขึ้น เพื่อกระตุ้นวิถีประชาธิปไตยเรื่องจิตสาธารณะด้วย อาทิ

4.3.1 การสนับสนุน ด้วยการให้อำนาจในมือเยาวชนในการสร้างสรรค์งานได้อย่างอิสระ ภายใต้การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างเงื่อนไขแบบเน้นการมีส่วนร่วม การทำลักษณะนี้จะช่วยให้เยาวชนมีความสุขและเกิดการเรียนรู้ที่แท้จริงด้วย แม้ว่าในท้ายที่สุดจะนำไปสู่การถูกปกครองที่ยุ่งยากขึ้น แต่ก็เพื่อปลูกฝังความสามารถในการพึ่งพิงตนเองให้เยาวชนสามารถบริหารอำนาจของตนเองในเชิงสร้างสรรค์ได้ด้วย ซึ่งการสนับสนุนนี้ควรปลูกฝังในทุกระดับ ตั้งแต่การให้อิสระในการบริหารในตนเอง ในกลุ่ม ในโรงเรียน ในชุมชน ในสังคม ในประเทศ และก้าวไปสู่ในอาเซียนและในโลกได้ด้วย

4.3.2 การมีเครือข่าย สามารถทำให้เยาวชนที่ประสงค์จะจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยนอกระบบการศึกษาไม่รู้สึกโดดเดี่ยว ทำให้พวกเขามีที่พึ่งยามคับขัน และทำให้การเรียนรู้ของพวกเขาต่อยอดไปสู่การทำงานในชีวิตจริงได้ อาทิ การขอความร่วมมือโหนดต่างๆทั่วประเทศของมูลนิธิสื่อชาวบ้าน มะขามป้อม ที่ทำให้เยาวชนผู้สร้างสรรค์ละครทั่วประเทศสามารถมีเครือข่ายของความรู้และข้อมูล และมีพี่เลี้ยงที่ช่วยให้คำปรึกษาในการทำงานสร้างสรรค์ละครเพื่อการพัฒนาด้วย

4.4 เทคโนโลยี ที่รวมถึงการเข้าถึงเทคโนโลยีและการส่งเสริมเรื่องเทคโนโลยีด้วย โดยที่บทบาทและหน้าที่ของผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ที่จะสามารถเปิดพื้นที่ให้กับเยาวชนในการเข้าถึงเทคโนโลยีและส่งเสริมเทคโนโลยี คือผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ที่ดีต้องบูรณาการบทบาทและหน้าที่ของตนไว้หลายลักษณะ คือ 1)การเป็นผู้เอื้อกระบวนการ (Facilitator) 2)การเป็นผู้ฝึกหัด (Coach)

3)การเป็นพี่เลี้ยง (Mentor) 4)การเป็นที่ปรึกษา (Consultant) และ 5)การเป็นผู้สร้างเสริมกำลังใจ (Reinforcer) เพื่อเกื้อหนุนให้เยาวชนเกิดบทบาทของผู้สร้างองค์ความรู้เรื่องวิถีประชาธิปไตย (Democracy Instructor) เพื่อปรับตัวให้ทันกับบริบทภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย